Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
Sayı 27 (Aralık 2025): 218-251
https://doi.org/10.21021/osmed.1662784

Antroponimik Verilere Göre Osmanlı Trabzon'unda Ermeniler [1555-1701]**

Armenians in Ottoman Trabzon according to Anthroponymic Data [1555-1701]

Aslı Özcan*

Öz

Bu çalışma, Trabzon şehrinin 16. yüzyıl ortası ve 17. yüzyıllarına ait şer'iyye sicillerinde yer alan Ermeni isimlerini antroponimik yaklaşımlarla incelemektedir. Antroponim, kişisel isimlerin tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamlarını ele alan bir bilim dalı olarak araştırmanın temel metodolojisini oluştururken, hem demografik hem de sosyo-kültürel bilgiler sunması nedeniyle şer'iyye sicilleri birincil kaynak olarak seçilmiştir. Bu kaynak serilerinden toplamda 30.000 veri incelenerek *Ermeni* ifadesinin kaydedildiği veriler çalışmada ele alınmıştır. Elde edilen antroponimik verilerden hareketle Ermenilerin meskûn olduğu mahaller belirlenerek harita ile görselleştirilmiştir. İsimlerin dilsel ve kültürel kökenleri analiz edilerek, Osmanlı dönemi isimlendirme pratikleri ile farklı etnik ve dini topluluklar arasındaki sosyo-kültürel etkileşim süreçlerine dair çıkarımlar yapılmıştır. Çalışma, Osmanlı dönemindeki isimlendirme pratiklerinin, kimlik ve kültürel sürekliliğin bir göstergesi olarak ele alınmasına katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Antroponim, Ermeni, Trabzon, Şer'iyye Sicili.

Abstract

This study analyses Armenian names from the mid-16th and 17th centuries in the city of Trabzon using anthroponymic approaches. Anthroponymy, the study of the historical, cultural and social context of personal names, forms the basic methodology of the study. The Shar'iyye registers were selected as the primary source due to the demographic and socio-cultural information they contain. A total of 30,000 data points from these sources were analysed, and only those containing *Armenian* expressions were considered for the study. Based on the anthroponymic data obtained, the neighbourhoods inhabited by Armenians were identified and visualised on a map. By analysing the linguistic and cultural origins of the names, conclusions were drawn about naming practises in the Ottoman period and the socio-cultural interaction processes between different ethnic and religious communities. This study thus contributes to our understanding of naming practises in the Ottoman period as an indicator of identity and cultural continuity.

Keywords: Ottoman Empire, Anthroponym, Armenian, Trabzon, Court Records.

* Sorumlu yazar - Corresponding author & Karadeniz Teknik Üniversitesi aslideliktas@ktu.edu.tr
Araştırma Makalesi - Research Article & Benzerlik / Similarity: 6
Başvuru & Submitted: 21 Mart 2025 & Kabul & Accepted: 10 Temmuz 2025

** Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 121K389 Numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

Atıf & Citation: Özcan, A. "Antroponimik Verilere Göre Osmanlı Trabzon'unda Ermeniler [1555-1701]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* 27 (2025): 218-251.

Published by Ottoman Civilization Studies, İstanbul, Türkiye
This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Giriş

Antroponim (kişiadı) Yunanca *adam* ve *ad* manalarına gelen sözcüklerden oluşmaktadır. Onimin bir sınıfı olup kişilere ait ad, soyad, lakap, rumuz ve takma adları ifade etmektedir. Antroponimi (kişiadbilim) ise kişiadlarına yönelik kanunları, dilbilgisel gelişmeleri ve isimlerin ortaya çıkışlarını araştıran bir adbilim alanıdır.[1]Kişi adbilim incelemelerinde, bir topluma veya topluluğa ait isimler anlam ve köken yapılarına, dini, etnik, bölgesel ve mitik özelliklerine; eski ve yeni dönemlerdeki anlam ve yapı özellikleri dolayısıyla zaman-mekân ilişkisine göre incelenebilmektedir.[2] İnalcık, isim olayının sadece bir dil olayı olmadığını, farklı kavimler tarafından yerleşim zamanları, sosyolojik ve folklorik özellikler dikkate alınmadan sadece dil özellikleri açısından tahlil edilirse bu tahlilin oldukça yanlış olacağını dile getirmiştir. Dolayısıyla bir yer veya şahıs isminin bağlı olduğu bağlamdan ayrı ele alınması mümkün değildir:

> *"*Bir yer veya şahıs adı ekseriya kendi orijinal hücresinde uzun devirlerden etnik, sosyal ve linguistik tesirlerini meze ve muhafaza eden canlı bir belgedir. Adı geçen ilimlerin yardımıyla onu tahlil edip muhtelif unsurları ayırt etmek ise, hususi bir metod ve çalışma işidir. Beynelmilel Onomastik İlimler Komitesi umumi kâtibi H. Joz Van de Wijer'in veciz bir şekilde ifade ettiği gibi "toponimi isimlerin arkeolojisi, antroponimi ise isimlerin bir nevi sosyal psikolojisidir.*"* [3]

Bireyin ismini belirleyen etkenler arasında bireyin kişilik özelliklerine ek olarak yaşadığı sosyo-ekonomik koşulların yanı sıra toplum tarafından benimsenen isim alma ve verme alışkanlıkları, modalar, kişinin yaşadığı döneme damgasını vuran toplumsal ve siyasi dönüşümler ve topluma mal olmuş önemli kişi isimlerini saymak mümkündür.[4] Kişi isimleri, yalnızca bireysel tercihler değil, aynı zamanda isim verenlerin çocuklarıyla ilgili beklentilerini, dünya görüşlerini, toplumdaki konumlarını ve görmek istedikleri sosyal statüyü yansıtan göstergeler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, bu isimler ailelerin etnik ve dini kökenlerini de ortaya koyar. Bu özellikleriyle, kişi isimleri bireysel kimliğin ötesine geçerek toplumsal ve kültürel mirasın bir parçası haline gelir.[5] Bu nedenle, bir kişiye verilen isim, bir milletin kültürüyle derin bir bağa sahiptir ve aynı zamanda ismin birey için taşıdığı önemi de gözler önüne serer.[6] Etimolojik analizler, özellikle yerleşim tarihi için önemli bir materyali temsil etmektedir. Özel isimlerin

[1] İbrahim Şahin, *Adbilim* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2021), 31-32.

[2] Ahmet Buran, "Türk Kişi Adları Sisteminde Görünmeyen Arap Etkisi," *Uluslararası Adbilim Sempozyumu, Bildiriler, 22 Nisan 2021 (*İzmir: Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi, 2021), 22.

[3] Halil İnalcık, "V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi," *Belleten,* 20:78 (1956 Nis), 253.

[4] Orhan Acıpayamlı, "Türk Kültüründe "Ad Koyma Folkloru" nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi," IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. cilt (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 1-14; Mehdi İlhan, "On Altıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar," *Belleten,* 54: 209 (1990 Nis), 213-232; Kadir Canatan, "Türkiye'nin İsim Haritasının Temeli Olarak Ehl-i Beyt Sevgisi," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 62 (2012 Ocak), 213-236.

[5] Amaç Herdağdelen, "Modern Türkiye'de Kişi Adları," *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* (2016), 1.

[6] Ercan Alkaya, "Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları," *Türk Kültürü*, XXXIX:459 (2001 Tem), 442-448.

etimolojisine yönelik araştırmalar, bu zengin kelime dağarcığının kapsamlı sorunlarını tamamen kapsamasa da dikkat çeken bulgular sunmaktadır.[7]

Doğu Karadeniz'de tipik bir Osmanlı şehri olan Trabzon'un tarihsel süreç içerisinde barındırdığı insan unsuru, kültür ve din çeşitliliği önemli antroponimik malzeme içermektedir. 15. yüzyılda Osmanlılar tarafından fethedilmesi şehrin nüfus ve yerleşim yapısında önemli ve kalıcı değişiklikleri de beraberinde getirmiş, bölgenin etnik ve dini yapısı önemli ölçüde dönüşmüştür. Bu çalışmanın başlıca amacı Trabzon'daki Ermeni varlığını şahıs isimleri üzerinden inceleme üzerine temellendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın ana kaynakları 11 Zilhicce 962/ 27 Ekim 1555 tarihi ile başlayıp, 20 Zilkade 1112/28 Nisan 1701 tarihi ile sonlanan 14 adet mahkeme defteri (Şer'iyye sicili)'dir. Farklı Osmanlı şehirleri üzerine yapılmış olan antroponimik çalışmalarda en sık kullanılan kaynak türü tahrir defterleridir. Ancak bu arşiv serileri sadece erkek nüfusa dair verileri barındırmaktadır. Şer'iyye sicilleri ise etnik ve dini aidiyet fark etmeksizin her dinden, sosyal statüden kadın, erkek, çocuk, köle ve cariyenin Osmanlı mahkemelerinde görünür olduğu belge serileridir. Bu özelliği şer'iyye sicillerinin ana kaynak olarak belirlenmesini gerekli kılmıştır.

Onomastik (ad bilimi) ile tarih disiplini arasındaki ilişki, yalnızca bireysel kimliklerin izini sürmekle sınırlı kalmayıp, şehirler, mekânlar, kültürel yapılar, dinî aidiyetler ve etnik kimlikler gibi daha geniş sosyo-tarihî bağlamlara da uzanmaktadır. Bu çok katmanlı ilişki henüz tarih yazımında yeterince keşfedilmemiştir. Osmanlı arşiv belgelerinin onomastik yöntemlerle analiz edilmesi ise araştırma düzeyinde hâlâ başlangıç aşamasındadır. Bu alandaki öncü çalışmalardan biri Halit Ongan'a aittir. Ongan'ın "Şer'iye Sicillerinde Geçen Türkçe Kişi Adları" ve "XV. Yüzyıla Ait Bursa Sicillerinde Geçen Bazı Türkçe Kişi Adları" başlıklı makaleleri, Osmanlı şer'iyye sicillerinde geçen kişi adlarını tespit etmeye yönelik girişimler olarak öne çıkar. Ancak bu çalışmalar yalnızca adların listesini sunmakla sınırlı kalmış, isimlerin sosyo-kültürel bağlamı üzerine herhangi bir yorum veya analitik değerlendirme yapılmamıştır. Bu yönüyle söz konusu çalışmalar daha çok bir isim indeksi niteliğindedir.[8]

Arşiv kaynaklarına dayalı diğer çalışmaların çoğu ise ağırlıklı olarak Osmanlı Müslüman erkek nüfusunu konu edinmiştir. Bu durum, büyük ölçüde araştırmacıların erişim sağladığı belge türlerinin karakterinden kaynaklanmaktadır.[9] Bu bağlamda, Yılmaz Kurt'un Ankara Üniversitesi bünyesinde yönettiği lisans tez çalışmaları ile kendi kaleme aldığı makale ve bildiriler, yöntembilimsel bir çerçeve sunmaları bakımından literatürde önemli bir yer teşkil etmektedir. Kurt'un "Anadolu'da Kişi ve Yer Adları" başlığıyla derlediği çalışmaları, bu alandaki öncü girişimlerin bir bütün

[7] Vincent Blanar, "Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics," *Matica Slovenská* (2009 May), 89.

[8] Halit Ongan, "XV. Yüzyıla Ait Bursa Sicillerinde Geçen Bazı Türkçe Kişi Adları," *Türk Etnografya Dergisi*, 55 (1961 Ocak), 32-36; "Şer'iye Sicillerinde Geçen Türkçe Kişi Adları," *Türk Etnografya Dergisi*, 52 (1956 Ocak), 92-94.

[9] Kadın isimlerini konu alan çalışma sayısı ise yok denecek kadar azdır. Konu hakkında bkz: Buket Çelik, "Osmanlı'da Kadın İsimleri: Sivas Eyaleti Örneği (1742-1763)," *History Studies*, 10:10, (2018 Aralık), 87-104.

hâlinde sunumu niteliğindedir ve alanında hâlen müstakil bir örnek olma özelliğini korumaktadır. 16. yüzyıla ait tahrir defterlerine dayalı çalışmalar, Çorum, Sivas, Adana, Giresun, Mardin ve Tokat gibi farklı Osmanlı şehirlerinin antroponimik ve toponomik verilerini resmî belgeler ışığında çözümleyerek dönemin demografik ve kültürel dokusuna dair kıymetli bilgiler sunmaktadır.[10] Mehmet Salih Erpolat'ın "XVI. Yüzyılda Eleşkird, Şelve, Diyadin, Bayezid ile Ovacık Sancaklarındaki Kişi Adları Üzerinde Tasavvuf ve Hz. Ali Muhabbetinin Yansımaları", başlıklı çalışması başta olmak üzere yalnızca antroponimik değil, toponomik çözümlemelere de katkı sağlayan pek çok çalışması bulunmaktadır.[11] Benzer şekilde, Alpaslan Demir "Kelkit Kazasında Şahıs Adları" adlı çalışmasında, tahrir defterlerinden elde edilen antroponimik verileri kullanmakta; "Şahıs Adlarından Hareketle Göç ve İskân Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı: Cincife Örneği" başlıklı çalışmasıyla da göç ve demografi konularını onomastik malzemeyle ilişkilendirerek farklı bir yöntemsel yaklaşım sunmaktadır.[12]

Osmanlı arşiv belgeleri çerçevesinde, Müslüman nüfus dışındaki etnik grupların antroponimik verilerini konu edinen çalışmalar neredeyse yok denecek düzeydedir. Bu ciddi boşluğun başlıca nedeni, arşiv belgelerinin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olması ve gayrimüslim isimlerinin okunması, sınıflandırılması ve çözümlenmesinde karşılaşılan metodolojik zorluklardır. Mevcut az sayıdaki çalışma, daha çok gayrimüslimlerin benimsediği Türkçe adlara ilişkin dilbilimsel değerlendirmelerle sınırlıdır.[13] Ancak bu çabalar, etnik köken temelli kimlik yapılarını (örneğin Ermeni ya da Rum aidiyetlerini) sistemli biçimde analiz eden kapsamlı ve arşiv temelli antroponimik araştırmaların yokluğunu gidermeye yetmemektedir. Dolayısıyla, Osmanlı onomastiğinde etnik farklılıkları merkeze alan müstakil incelemelere duyulan ihtiyaç, hâlâ büyük ölçüde karşılanmamış durumdadır.

Bu çalışma, belirli bir etnik grubun benimsediği şahıs adlarından yola çıkarak, Osmanlı taşrasında toplumsal ve demografik yapıya ilişkin analitik bir çözümleme sunmayı hedeflemektedir. İnceleme, Trabzon'a ait şer'iyye sicillerinde *Ermeni* kimliğiyle kaydedilmiş bireylerin isimleri temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu grubun kentsel mekânla kurduğu ilişkiler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak üretilen haritalar aracılığıyla mekânsal düzeyde görselleştirilmiştir. Bu

[10] Yılmaz Kurt, *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2020).

[11] Mehmet Salih Erpolat, "XVI. Yüzyılda Hersini Nahiyesinde Kişi Adları," *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD),* 7:14 (2020 Ey), 37-83; "XVI. Yüzyılda Ergani Sancağındaki Gayrimüslim İskân Yerleri ile Şahıs İsimleri Hakkında Bir Değerlendirme", *SBArd,* 4 (2004), 155-187.

[12] Alpaslan Demir, "16. Yüzyılda Kelkit Kazasında Şahıs Adları," e-*Journal of New World Sciences Academy*, 6:1 (2011 Şub), 145-180; "Şahıs Adlarından Hareketle Nüfus Hareketleri ve İskan Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı: Sivas Kazası Örneği," *International Journal of Central Asian Studies*, 20 (2016 Haz), 151-166.

[13] Yılmaz Kurt, "Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları," *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, haz. , Seyit Sertçelik, Haldun Eroğlu, Melek Sarı (Ankara: Turhan Kitabevi, 2008), 703-716; Galibe Hacıyeva, "Türk Kökenli Ermeni Antroponimleri," *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi- TÜRKDED,* 4 (2022), 46-68; Mehmet Salih Erpolat, " H. 1104-1105 (M. 1691-1692) Tarihli Diyarbekir Vilayeti Cizye Defterine Göre Gayrimüslimler Arasında Yer Alan Türkçe Şahıs İsimleri," *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, haz. , Metin Hülagü, Gülbadi Alan, vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007), 49-67.

sayede, 16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl sonlarına kadar Ermeni nüfusun Trabzon şehir merkezi ve çevresindeki mahalleler ile köylerdeki yerleşim örüntüleri somutlaştırılmıştır. Ayrıca, kullanılan isimlerin etimolojik kökenlerinden hareketle, dönemin kültürel, toplumsal ve siyasal dinamiklerinin isimlendirme pratiklerine nasıl yansıdığı tartışılmıştır.

1. Trabzon'da Ermenilerin Mekânsal Aidiyetlerinin Tarihi

Ermeni tarihi büyük ölçüde bağımsızlık mücadeleleri ile çeşitli imparatorluk ve devletlerin egemenliği altında geçen dönemler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu süreçte Medler, Persler, Partlar, Yunanlılar, Araplar, Gürcüler, Moğollar, Kürtler, Yahudiler, Haçlılar, Osmanlılar, Ruslar ve modern dönemde Avrupa devletleri ile Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen misyonerler gibi pek çok siyasal ve etnik unsurla yoğun etkileşim yaşanmıştır. Söz konusu çok yönlü temaslar, yalnızca siyasi ilişkiler bağlamında değil, aynı zamanda kitlesel göç hareketleri ve diasporik yayılmalar aracılığıyla Ermeni topluluklarının mekânsal dağılımını da etkilemiştir. Elbette ki folklorik çeşitlilik açısından bu tarihsel temaslar ve göçler önem arz etmektedir.[14]

Harita 1: Ermenilerin Göç Haritası.[15]

MIGRATIONS OF THE ARMENIANS
1st migration ca. 1250-300 B.C.
2nd migration ca. A.D. 1000
(The shading shows roughly the regions peopled today by the Armenians.)

Hewsen, Trabzon'u Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir bölge olarak görmemekle birlikte, kenti Ermenistan'ın denize açılan tek elverişli çıkışı olarak tanımlamıştır. Bu coğrafi konumu nedeniyle Trabzon'un, yüzyıllar boyunca Ermeniler açısından stratejik ve simgesel bir önem taşıdığını öne sürerek idealinde büyük bir coğrafya kurmuştur.[16] Ancak coğrafi olarak Ermenilerin yaşadığı bölgeler Ermeni

[14] Anne M. Avakian, *Armenian Folklore Bibliography* (California: University of California Press, 1992), XV.
[15] Jacques de Morgan, *The History of the Armenian People* (Boston: Hairenik Press, Boston), 52.
[16] Robert H. Hewsen, "Armenians on the Black Sea the Province of Trebizond," *Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities*, haz., Richard G. Hovannisian (California: Costa Mesa, 2009), 37.

tarihçilerin iddia ettiği coğrafi genişliğe hiçbir zaman ulaşmamıştır.[17] I. Šābuhr, miladi 252 yılında oğlu Ohrmezd-Ardašīr'i Armenia'nın "Büyük Kralı" unvanıyla bölgeye gönderdiğinde, söz konusu coğrafyanın sınırları Roma egemenliği döneminde belirlenen ve kuzeyde Parxar Dağları olarak bilinen Kuzey Anadolu silsilesinin güney eteklerinden başlayarak doğuya doğru uzanan ve Gürcistan'da yer alan Gonio Kalesi yakınlarında Karadeniz'e dökülen Çoruh Nehri ile Pontos bölgesinden ayrılan sınırlara sahiptir. Batıya doğru ise bu sınırlar, Fırat Nehri hattı boyunca ilerleyerek Aşağı Armenia ile Kapadokya'ya ulaşmaktadır.[18]

Ermeniler, siyasal egemenlik ve demografik yoğunluk açısından tarih boyunca sınırlı coğrafyalarda etkili olabilmişlerdir. Ararat havzası, tarihsel anlamda ana yurt olarak kabul edilirken, 7. ve 8. yüzyıllarda Vaspurakan bölgesi ile Selçuklu fetihleri sonrasında Kilikya sahası Ermeni varlığının belirginleştiği alanlar olmuştur. Ermenilerin bağımsız bir siyasal yapı altında varlık gösterebildiği tek dönem ise M.Ö. 189–66 yılları arasına tarihlenen ve Büyük Tigran dönemini de kapsayan süreçtir.[19] Öte yandan, Trabzon'daki ilk Ermeni yerleşimlerinin M.S. 2. yüzyıla, Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve askerî gücünün doruğa ulaştığı, görece barış ve istikrar ortamının hüküm sürdüğü bir döneme rastladığı ileri sürülmektedir.[20]

Bölgede hiçbir zaman baskın nüfus olmayan Karadeniz'deki Ermeni topluluğu, M.S. 1. binyılın sonuna doğru Bizans yönetimi altında yaşayan Ermenilerin ortak deneyimlerini paylaşmıştır. Çoğu için, bu, Kadıköy (duofizit) Kristolojisine ve Yunan metropolit başpiskoposunun yargı yetkisi altındaki Kadıköy piskoposluklarına (bazen yerli Ermeniler tarafından yönetilir) boyun eğmek anlamına gelmiştir.[21] 7. yüzyılda Pavlusçu mezhebinin ortaya çıkmasına neden olan Ermenistan'daki dini kaynaşma, Bizans imparatorluğuna daha fazla Ermeni getirme etkisine neden olmuştur. 662'den bir süre önce evlerinden sürülen Ermeni Pavlusçular, imparatorluğa, özellikle Pontus topraklarındaki İris ve Lycus nehirlerinin birleştiği bölgeye yerleşmişlerdir. Yerleşimleri neredeyse Nikopolis ve Neocaesarea'ya (Niksar) kadar uzanmıştır. Bunlar, Ermeni unsurunun zaten yaşamakta olduğu bölgelerdir. Örneğin, Komana, Strabon tarafından Ermenilerin pazarı olarak anılmaktadır.[22]

Ermenilerin Bizans İmparatorluğu'nda en önemli etnik azınlığı oluşturduğu ve hatta bazılarının imparatorluk tahtına bile çıktığı bilinmektedir. Bu Ermeni hükümdarlar

[17] Aygün Attar, "Ermeni Kimliğinin Anatomisi," *Akademik İncelemeler Dergisi,* 2:1 (2007), 294. Armenia ve Ermeni tanımlamaları birbirinden farklı olup Armenia coğrafi bir bölgenin tanımıdır. Bkz. İlhami Tekin Cinemre, "Antikçağ'ın Sonunda Armenia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 43:77 (2024 Ey), 281-307; Alpaslan Ceylan, "Ermenilerin Anadolu Varlıkları ve Tarihi Gerçekler," *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 5:10 (2015 Tem), 1-30.
[18] Cinemre, *a.g.m.,* 283.
[19] Attar, *a.g.m*., 301.
[20] Richard Wilkinson, "Contacts Between Armenia and Pontus in the Pre-Christian Period," *Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities,* haz. Richard G. Hovannisian (California: Costa Mesa, 2009), 91.
[21] Terian, *a.g.m.,* 100.
[22] Peter Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire* (Lisbon: Livraria Bertrand, 1963), 12.

elbette Ortodoks inancına mensuptular ve Ermenistan'a yönelik dini-politik politikaları esasen Yunan imparatorlarının izlediği politikalarla aynıdır. Aslında Ermeni asıllı İmparator Maurice, Philippicus ve Romanus Lecapenus'un yönetimindeki dini zulümler, Yunan hükümdarlarının uyguladığı dini zulümlerden daha şiddetli olmuştur. Öte yandan, bu Ermeni-Yunan hükümdarlar kendilerini Bizans imparatorluğunun büyüklüğüne ve ihtişamına adamış olsalar da, pek çok Ermeni'yi yakın çevrelerinde tutmaları ve çok daha fazlasını elde etmiş olmaları gerçeğinin de gösterdiği gibi, kökenlerinden tamamen habersiz değillerdir.[23]

7. ve 8. yüzyıllarda topraklarının Araplar tarafından fethi, Ermenileri imparatorluk topraklarına sığınmaya zorlamıştır. Böylece, yaklaşık 700 lord maiyetleriyle birlikte Bizans imparatorluğuna kaçmış ve İmparator tarafından Pontus sınırına yerleştirilmişlerdir. Bunlardan bazıları daha sonra Ermenistan'a dönerken diğerleri bölgede kalmayı tercih etmişlerdir.[24] Yine aynı dönemde Arap baskısından kaçan Ermeni soylu bir ailenin Doğu Pontus'ta Hemşin yerleşimlerini kuran kişi olduğu iddia edilmiştir. Daha sonraki Ermeni göç dalgaları Bizans'ın yayılmacı politikaları ile 11. yüzyıldan itibaren Türk-Moğol-Tatar istilalarının neden olduğu kargaşa sonucu Trabzon bölgesine taşınmıştır.[25]

Selçukluların 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu yurt edinmek için gerçekleştirdikleri akınlarla Ermenilerin tarihi dokuz yüz yıl boyunca ayrılmaz bir şekilde Türklerinkine karışmıştır.[26] Anadolu'ya yönelik Türk akınlarının başlamasından önce, Ermeniler Doğu Anadolu'da Van, Ani, Kars ve Lori gibi merkezlerde küçük prenslikler şeklinde, siyasi birlikten yoksun bir biçimde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'na bağlı olarak yaşamlarını sürdüren Ermeniler, 1021-1022 yıllarında Bizans İmparatoru II. Basileios'un bölgeyi doğrudan imparatorluk topraklarına katma politikasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Kaynaklara göre II. Basileios, bu amaçla yürüttüğü sefer sırasında geniş çaplı yıkımlara ve ağır kayıplara neden olmuştur. 1022 yılında Van bölgesini imparatorluk topraklarına dâhil eden II. Basileios, Ermeni kralı Senekerim'i Sivas'a yerleştirmiş; bunun sonucunda 40 bine yakın Ermeni, Sivas ve Kayseri çevresine göç etmek zorunda kalmıştır.[27]

Timur'un Anadolu seferi sırasında yaşanan yıkım ve kitlesel kıyımlar, 15. yüzyılın başlarında da etkisini sürdürmüştür.[28] Bu süreçte çok sayıda Ermeni, güvenlik arayışıyla

[23] Wilkinson, *a.g.m.,* 8.
[24] Charanis, *a.g.e.,* 12-13.
[25] Richard G. Hovannisian, Armenian *Pontus: The Trebizond Black Sea Communities* (California: Mazda Publishers, 2009), 2.
[26] Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* (Ankara: TTK, 2020), 40.
[27] Mehmet Ersan, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25: 1 (2010 Haz), 148; Dickran Kouymjian bu sayıyı 14.000 olarak vermektedir. Bkz. Dickran Kouymjian, "Van under Mongol, Turkmen, Persian and Ottoman Domination," *Armenian Van/Vaspurakan*, haz. Richard G. Hovannisian (USA: Mazda Publishers, 2000), 118; Polonyalı Simeon 17. yüzyıl başlarında Sivas'ta Ermeni nüfusunun 2000 haneden 600 haneye düştüğü ifade etmektedir. Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619* (İstanbul: Everest, 2013), 105.
[28] Kouymjian, *a.g.m.,* 121.

Trabzon İmparatorluğu topraklarına sığınmaya devam etmiştir. Özellikle Sivas, Erzincan ve Erzurum gibi Trabzon sınırlarına yakın büyük yerleşim merkezlerinden gelen mülteci gruplar, imparatorluk başkentinin çevresinde yoğun bir şekilde toplanmıştır. Batı ve kuzey yönlerine göç eden grupların yanı sıra, önemli sayıda Ermeni nüfus Trabzon'da kalıcı olarak ikamet etmeyi tercih etmiştir. Başkentte yerleşen bazı Ermeniler ise, siyasi ve ekonomik imtiyazlardan yararlanabilmek amacıyla Ceneviz vatandaşlığına geçmiştir.[29] Clavijo, 1404'te yazdığı yazıda, Trabzon'a yeni gelen yoksul Ermenilerin sayısından etkilenmiş ve "bu bölgelerde pek sevilmediklerini" de eklemiştir.[30] 1414, 1429 ve 1431'de daha fazla Ermeni mülteci dalgası kaydedilmiştir. 11 Şubat 1414'te Trabzonlu bir Ermeni, Venedik Senatosu'na, Sivas ve diğer yerlerdeki seksen Ermeni ailesinin Trabzon'dan Girit'e göç etmelerine izin verilmesi için dilekçe vermiştir. Diğerleri ise muhtemelen Kırım'a göç etmişlerdir.[31] 1478 tarihli bir kolofon yazarının "Şehrimiz Pontus'a, Trabzon'a geldim" şeklindeki ifadesi bu dönemde Trabzon'da belirli bir Ermeni nüfusun olduğunu düşündürmüştür.[32]

1486 yılına ait arşiv kayıtlarına göre, fetihten sonra şehirde yaşamını sürdüren üç gayrimüslim topluluk mevcuttu. Bu toplulukların içinde Rumlar yaklaşık %65,16 ile en kalabalık grubu oluştururken, onları %12,49 ile Ermeniler ve %3,13 ile Latin Katolikler (özellikle Venedik ve Ceneviz kökenliler) takip etmekteydi. 1553 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise Müslüman nüfusun şehirde en geniş topluluğu oluşturduğu, buna karşılık Ermeni nüfusunun %40 oranında azaldığı kaydedilmiştir. 1583 tarihli verilere göre ise Müslümanlar %53,62 oranla çoğunluğu oluşturmaya devam ederken, Rum ve Ermeni nüfusun toplam oranı %38,34 olarak belirlenmiştir. Bu oranın %5,82'si Ermenilere aitti.[33] Bu demografik değişimlerin en önemli sebepleri arasında içe ve dışa yönelik sürgünler önemli rol oynamıştır. Bostan'a göre, 1486 tarihli tahrir defterinde, Trabzon sancağının fethinden hemen sonra bazı Hristiyanların -özellikle bağ, bahçe ve değirmen sahibi olanların- Rumeli'ye sürgün edildiği belirtilmektedir. Yine Bostan, 1520-1550 yılları arasında Trabzon'dan İstanbul, Niğbolu, Bendereğli ve Tokat'a yönelik bir diğer gayrimüslim sürgününden söz etmekte; bu sürgüne dair doğrudan kayıtlar bulunmasa da, sürgün edilen kişilerin

[29] Ahmet M. Zehiroğlu, *Trabzon İmparatorluğu, c. 3* (Trabzon: Sena Ofset, 2018), 68.
[30] Ruy Gonzales De Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat* (İstanbul: Köprü Kitap, 2016), 78-79.
[31] Abraham Terian, "The Armenian Ties to Medieveal Trebizod, From Armenian Pontus*" Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities*, haz. Richard G. Hovannisian (California: Costa Mesa, 2009), 101.
[32] Avedis K. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480, A Source for Middle Eastern History* (Cambridge: Harward University Press, 1969), 324; "Kolofonlar, Ortaçağ'dan 19. yüzyıla dek uzanan süreçte, Ermenice el yazmalarının sonunda yer alan ve genellikle metni kaleme alan kâtipler tarafından yazılan notlardır. Bu metinlerde kâtipler, çoğu zaman kendileri, aile üyeleri, eserin sahibi ya da dinî otoriteler için dua eder veya onlara hayır temennilerinde bulunurlardı. Yazıldıkları yer ve zaman da sıkça belirtilir. Bu notlarda dönemin patrikleri, sultanları ve tarihî koşulları da anılır. Bunları yazanların çoğu, keşişten piskoposa kadar farklı rütbelerdeki Ermeni din adamlarıdır. Henry Shapiro, "17. Yüzyıl Osmanlı-Ermeni Sosyal ve Entelektüel Tarihine Aralanan Yeni Bir Pencere: Ermenice Elyazması Kolofonlar," *Toplumsal Tarih*, 265 (2016 Oca), 38.
[33] Feridun Emecen, *Karadeniz Kıyı Kentler Tarihi* (İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2020), 405.

yerleştirildiği sancaklara ait Tapu Tahrir Defterlerinde Trabzon kökenli olduklarını gösteren bilgilerin yer aldığını ifade etmektedir. Nitekim 1540 tarihli İstanbul tahrir defterinde "gebrân-ı Ermeniyân-ı İstanbul" başlığı altında yer alan ilk cemaat kaydı "cemaat-ı Ermeniyân-ı Trabzon"dur ve bu kayda göre, İstanbul'a sürülen Trabzonlu Ermeni cemaati 18 hane olarak tespit edilmiştir.[34] Bunun manası 90 kişilik bir nüfustur.[35]

1651 yılına ait avarız defterlerinde Trabzon'da avarız vergisini ödemekle yükümlü 14,5 hane kaydedilmiştir. Bu hane sayısının yaklaşık 1450 kişilik bir nüfusa karşılık geldiği tahmin edilmektedir. 1681-1682 yıllarına ait kayıtlarda ise şehirde toplam 294 avarız yükümlüsü hane yer almaktadır; bunların 75'i Müslüman, 219'u ise Hristiyan'dır. Aynı dönemde bağcılık ve bahçecilikle uğraşan toplam 357 hane bulunduğu ve bu sayı üzerinden yaklaşık 1800 kişilik bir nüfusa ulaşıldığı görülmektedir. Ayrıca, "Molosî hıfz ve hırâset" görevini üstlendikleri için avarız vergisinden muaf tutulan 70 hane Ermeni hesaba katıldığında, şehrin doğu varoşlarında 2000 ila 2500 kişilik bir nüfusun yaşam sürdüğü ve bu nüfusun büyük bölümünün geçimini bağ ve bahçecilikten sağladığı anlaşılmaktadır.[36]

Nüfus kayıtlarının yanı sıra coğrafi adların da güçlü yerel ve zaman boyutları vardır. Bir arazideki coğrafi adların dağılımı, yer adı bağlamını önemli ölçüde temsil etmektedir.[37] Trabzon'daki Ermeni varlığı, tarihsel bir olgu olarak kentin toponimisinde de kendini göstermektedir. *Trabzon Yer Adları* başlıklı çalışmada merkezde Hos, Akçaabad'da Haçka, Horovi/Horavi, Fiz, Gozoysa, Vartan, Vazkadimena, Mucura, Araklı'da Aho, Ağnas, Avanas, Horyan, Kadavol ve Kolasa, Arsin'de Karon, Maçka'ya bağlı Hamurya ve Hacavera, Sürmene'de Hamurgan köylerinin isimlerini Ermenilerden aldığı belirtilmiştir.[38] Bu yerleşim birimlerinin Ermenice adlarla anılması, söz konusu bölgelerde ilk yerleşimin Ermeniler tarafından yapılmış olabileceğini ya da Ermenilerin bölge nüfusu içinde ad verme gücüne sahip ölçüde etkili bir topluluk oluşturduğunu düşündürmektedir. Bir yerleşim yerine verilen ad, o bölgenin fiziksel coğrafyası, kültürü, tarihi ve demografik yapısı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda yer adları, bir yerin ayırt edici kimliğini yansıtan temel göstergelerden biridir.[39]

[34]Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), 85-90.

[35] Heath Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583* (İstanbul: İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010), 114.

[36] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri, Trabzon Şer'iyye Sicilleri, defter no. 1828*, 59/1; Bundan sonra şer'iyye sicilleri TŞS şeklinde kısaltılarak verilecektir.

[37] Blanar, *a.g.m.,* 101.

[38] İlyas Karagöz, *Trabzon Yer Adları / Grek, Bizans Eski Türk Kaynaklarına Göre* (Trabzon: Derya Kitabevi, 2006), 39-378; Osman Çoşkun, *Doğu Karadeniz Yer Adlarının Kökeni ve Söz Varlığı (Artvin-Rize-Trabzon)* (İstanbul: Çatı Kitapları, 2013), 29-289.

[39] Dominic Medway and Gary Warnaby, "What's in a Name? Place Branding and Toponymic Commodification," *Environment and Planning A: Economy and Space,* 46:1 (2014 Jan), 154.

Ermenilerin şehir merkezindeki varlıkları ise yine burada var olduğu bilinen ve Osmanlı tahrir kayıtlarında da bahsi geçen *Ermeniyan Mahallesi* ile doğrulanmaktadır.[40] Ancak yapılan araştırmalar bu mahallenin tam konumunu tayin etmede başarılı olamamıştır. Genel kanaat mahallenin şehrin doğu varoşlarında olabileceği ihtimalinin yanı sıra, bunun tek bir mahalleden ziyade Hristiyan mahalleler arasında dağınık halde yaşayan Ermeni toplumunu ifade ettiğine yöneliktir.[41] Bostan, 1554 sayımlarından hareketle, Hristiyan mahalleler arasında, Ermeniyan mahallesinin nüfus yoğunluğu bakımından ilk sırada yer aldığını belirtmiştir.[42]

Bölgeye Osmanlıların gelmesinden sonra Hemşin ve Kalkandere dağlılarının Trabzon'a göç etmesi 17. yüzyılın sonuna dek bölgenin batısında pek rastlanmayan Ermeni nüfusunun dağılımını bir hayli etkilemiştir. O dönemde büyük oranda göç alan yönetim merkezi Trabzon'daki cemaatin dışında, Hemşin'den gelen sığınmacılar Trabzon'un batısındaki dağlık Yomra kazasında yirmi kadar, yine batıda ve güneyde Akçaabat ve Cevizlik civarında on beş kadar Ermeni köyünün temelini atmışlardır.[43] Hemşin'den göçüp gelen Ermenilerin en yoğun olduğu bölge ise Sürmene kazası olmuştur.[44] 1682 yılına ait bir avarız defterinden hareketle Tosun, Hemşin bölgesinden bireysel olarak göç ettikleri anlaşılan 10 Ermeni neferin Trabzon'daki Ayagorgor Mahallesi'ne yerleştiğini doğrulamıştır.[45] Hemşin'den Trabzon'a gerçekleşen Ermeni göçü bu yüzyılla sınırlı kalmamış sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Bjışkyan eserinde şehirdeki Hemşinlilerin 200 evden fazla olmadığını köydekilerin ise 500 evden fazla olduğunu haber vermektedir.[46]

Osmanlı sayım defterlerine dayanan araştırmalar, Osmanlı egemenliğinin tesisinden sonra Doğu Anadolu'daki şehir ve kasabalarda Ermeni nüfusunun belirgin biçimde arttığını ortaya koymaktadır. Örneğin Urfa ve Harput gibi merkezlerde, 1518 ile 1523 yılları arasında Ermeni nüfusunda yaklaşık %60 oranında bir artış gözlemlenmiştir. Bu artış, bölgedeki göç hareketlerini işaret eden önemli bir göstergedir. Erken dönem göçlere dair dikkat çekici belgelerden biri, 1489 tarihli bir kayıttır. Bu kayda göre, henüz Osmanlı idaresinde bulunmayan İspir bölgesinden bazı Ermenilerin Trabzon yaylalarına göç ettikleri ve burada Ermeni nüfusunun oluşumuna katkı sağladıkları anlaşılmaktadır.[47]

.....

[40] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maliyeden Müdevver Defterler*, nr. 828, 15.
[41] Bostan, *a.g.e.,* 149; Lowry, *a.g.e.,* 40.
[42] Bostan, *a.g.e.*, 149.
[43] Raymond H. Kevorkian ve Paul B. Paboudjan, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012), 184.
[44] Yücel Dursun, "Trabzon Eyaletinde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461- 1682)," (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2015), 196.
[45] Miraç Tosun, "XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler," (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2013), 51-52.
[46] P. Minas Bjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası* (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969), 55.
[47] Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum* (İstanbul: Timaş, 2011), 295.

Şehrin 16. yüzyıl ortasından 17. yüzyıl sonuna kadar olan mahkeme kayıtları incelendiğinde Ermenilerin dağınık halde de olsa şehrin değişik bölgelerinde yaşadıkları doğrulanmıştır.[48]

Harita 2: 16. Yüzyıl Trabzon'unda Ermenilerin yerleşim bölgeleri (Merkez/ Yomra/Akçaabat/Maçka/Sürmene).[49]

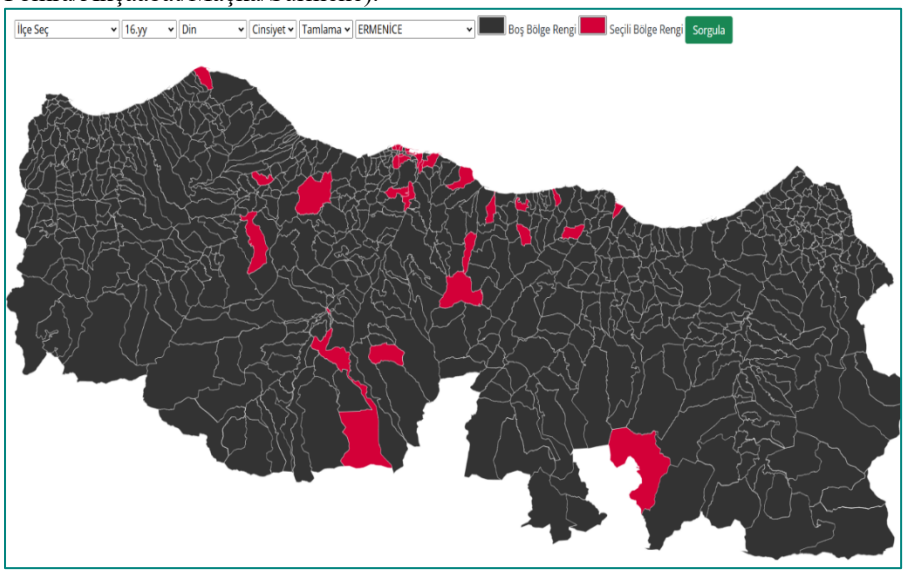

16. yüzyıla ait nüfus dağılım haritası, Ayo Lefter Mahallesi, Frenk Hisarı Mahallesi, Ayo Todor Mahallesi, Çömlekçi Mahallesi, Kindinar Mahallesi, Boztepe Mahallesi, İskender Paşa Mahallesi, Meydan-ı Şarki Mahallesi, Meydan Mahallesi, Ayo Vasil Mahallesi, Ayo Sima Mahallesi, Van Mahallesi, Debbağhane Mahallesi, Kanita Mahallesi, Ayo Kriaki Mahallesi ve Ayo Anadre Mahallesi; Akçaabad Yoros, Botamiya, Vazıl, Mimera, İlana ve Argaliya köyleri; Sürmene Araklı ve Mencane köyleri; Maçka Merkez, Divrano, Seraser, Kofit ve Meserya köyleri ile Yomra Latom, Mesona, Süfla, Hara, Şana, Durana Kan, Hoc ve Zümleha köylerinde Ermeni nüfusunun olduğu bilgisini vermiştir. Bu bilgiye, mahkemeye başvuran kişilerin isim kayıtları ile belgelerde yer alan mekânsal aidiyet bilgileri sayesinde ulaşılmıştır. Örneğin haritada Ermenilerin yaşadığı iddia edilen Akçaabad Botamiya adlı köyden 16. yüzyılda mahkemeye gelen kişilerin hepsi de gayrimüslimdir. Bu halde köyde gayrimüslim nüfusun baskın olması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca bu köyde yaşayan Ermenilerin genelde *Agab* ismini tercih ettikleri de vakidir.

[48] TŞS, defter no. 1815, 31/6; TŞS defter no. 1816, 72/6; TŞS defter no. 1817, 80/6, 109/7; TŞS, defter no. 1819, 8/9; TŞS defter no. 1820, 2/2; TŞS defter no.1821, 59/8; TŞS defter no. 1830, 24/3, 70/1; TŞS, defter no. 1863, 3/1, 4/2, 21/3; TŞS, defter no. 1864, 42/2.

[49] https://trabzonantroponim.com/veri-istatistik-haritasi/. Çalışmada kullanılan haritalar yazar tarafından ArcGIS ile oluşturulmuş özgün haritalara verilerin işlenmesi ile elde edilmiştir.

Grafik 1: Akçaabad/Botamiya Adlı Karyede 16. Yüzyıl Din ve Cinsiyet Dağılımı.[50]

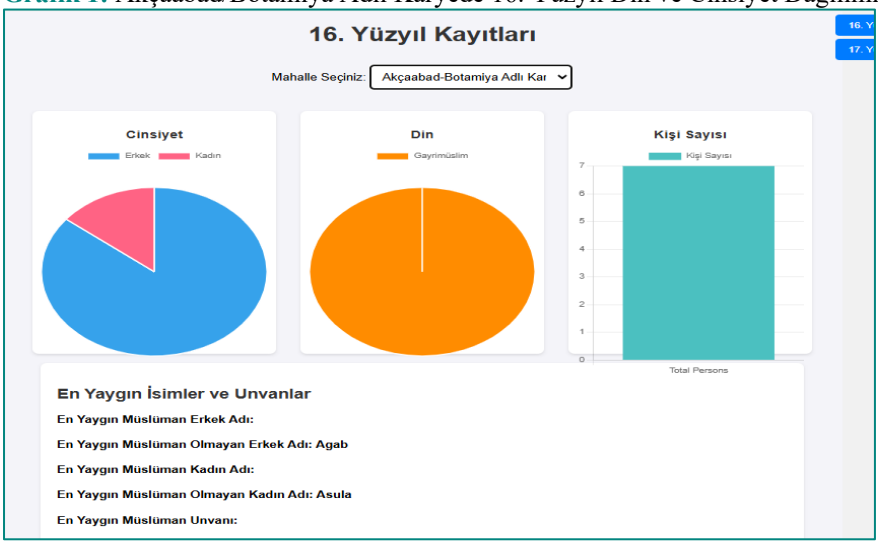

Harita 1'deki Ermeni nüfus dağılımı toplam Ermeni nüfusunu vermekten ziyade Ermenilerin yaşadığı bölgeleri göstermektedir. Bahsi geçen köy ve mahalleler sadece Ermeni nüfusu barındıran bölgeler de değildir. Pek çoğu Müslüman ve gayrimüslim nüfusun bir arada yaşadığı karma köy ve mahallelerdir. 16. ve 17. yüzyıla ait nüfus dağılım haritaları da bu durumu doğrulamaktadır.

Harita 3: 16. Yüzyıl Ortasından Sonuna Trabzon Müslüman Nüfus Dağılımı (Merkez/ Yomra/Akçaabat/Maçka/Sürmene).[51]

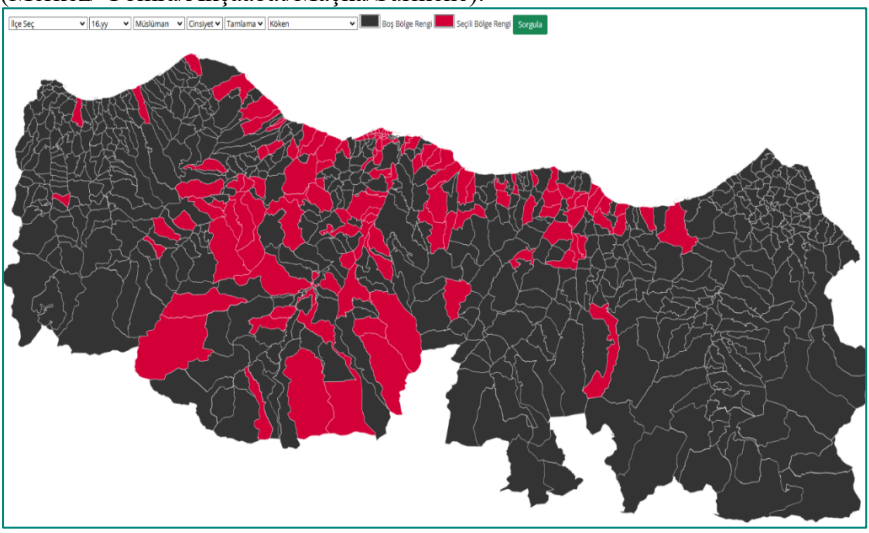

[50] https://trabzonantroponim.com/veri-dagilim-haritasi/.
[51] https://trabzonantroponim.com/veri-istatistik-haritasi/

Harita 4: 17. Yüzyıl Trabzon Müslüman Nüfus Dağılımı (Merkez/ Yomra/Akçaabat/Maçka/Sürmene).[52]

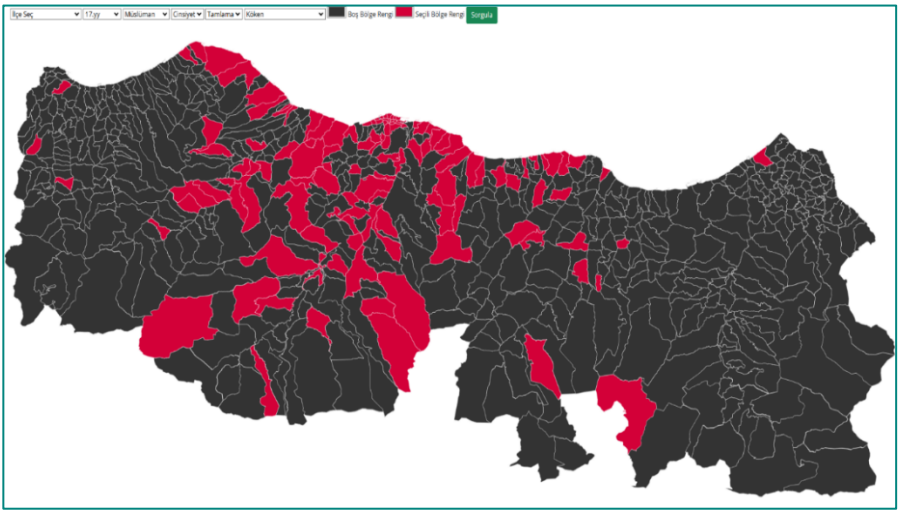

Harita 5: 16. Yüzyıl Ortasından Sonuna Gayrimüslim (Rum-Ermeni) Nüfus Dağılımı (Merkez/ Yomra/Akçaabat/Maçka/Sürmene).[53]

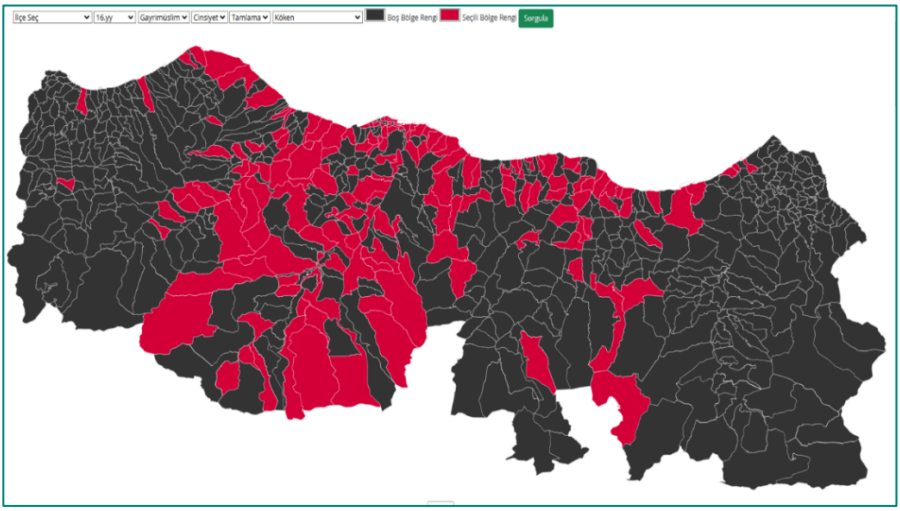

[52] https://trabzonantroponim.com/veri-istatistik-haritasi/
[53] https://trabzonantroponim.com/veri-istatistik-haritasi/

Harita 6: 17. Yüzyıl Gayrimüslim (Rum-Ermeni) Nüfus Dağılımı (Merkez/ Yomra/Akçaabat/Maçka/Sürmene).[54]

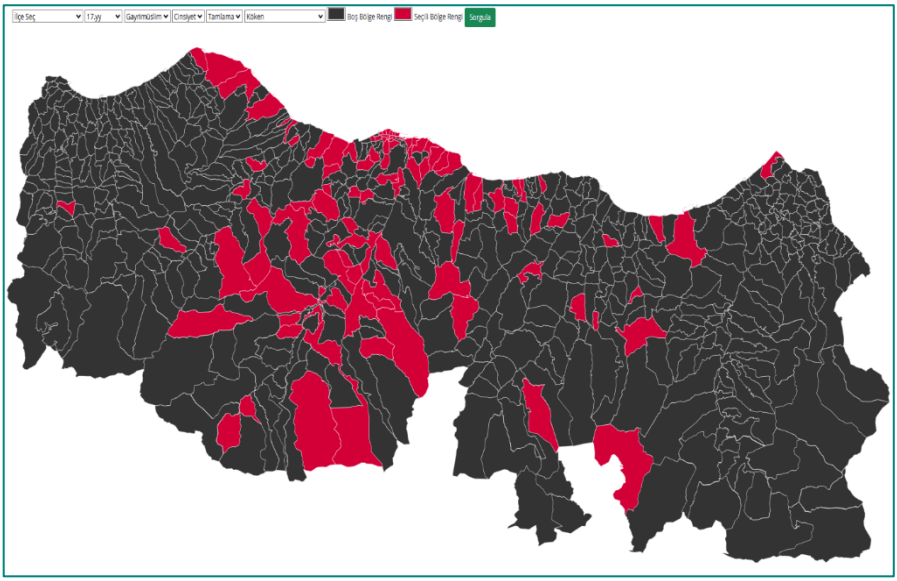

Harita 2,3,4 ve 5, 16 ve 17. yüzyılda Trabzon'daki din gruplarına göre nüfus dağılımını göstermektedir. Ermenilerin bu bölgelerde hem dindaşları Rumlarla hem de Müslümanlarla komşuluk ettikleri açıktır. Bu ilişkiler hem mahalle içerisinde hem de iş hayatında söz konusudur. H. 976/M. 1568 senesinde mahkemede kayda alınan bir hükümde taraflar İskele Emini Hoca Alizade bin Ahmed Çelebi ve Ermeni Remiye bin Soltur'dur. Kayda göre Çömlekçi mahallesinin gümrüğü ve urgancılarının kantariyesi H. Rebiülevvel 976/ M. Ağustos 1568 tarihinden itibaren üç yıllığına Remiye'ye bin iki yüz akçe mukāta'aya verilmiştir.[55] Bedestende Müslüman komşusunun dükkânını kiralayan ya da Trabzon kervansarayını kiralayan Ermenilerin olduğu da yine kayıtlarda sabittir.[56] Toplum ve devlet mekanizmalarıyla uyum içerisinde yaşayan Ermenilerin, özel hukuku ilgilendiren meselelerde de Osmanlı mahkemelerine başvurmaları, bu uyumun en açık göstergelerinden biridir.[57]

[54] https://trabzonantroponim.com/veri-istatistik-haritasi/
[55] TŞS, defter no. 1819, 125/1.
[56] TŞS, defter no. 1819, 128/4, 140/6.
[57] TŞS defter no. 1819, 105/7.

Harita 7: 17. Yüzyıl Trabzon'unda Ermenilerin Yerleşim Bölgeleri (Merkez/ Yomra/Akçaabat/Maçka/Sürmene).[58]

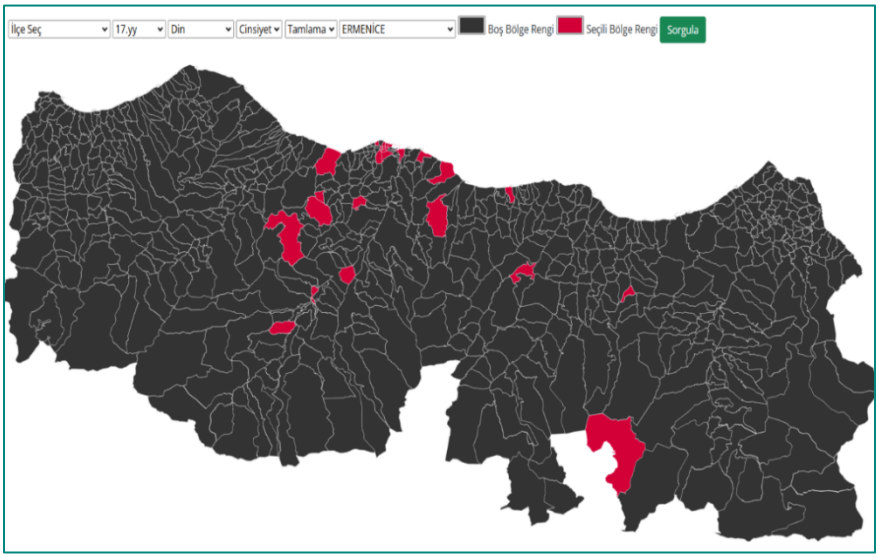

Harita 6, 17. yüzyıla gelindiğinde de Ermenilerin bölgede yaşamaya devam ettiklerini doğrulamıştır. Bu yüzyıla gelindiğinde Eskisaray Mahallesi, Çarıkyan Mahallesi, Derviş Ali Tekyesi Mahallesi, Debbağhane Mahallesi, Ayo Vasil Mahallesi, Ayo Gorgor Mahallesi, Meydan-ı Şarki Mahallesi, Eskülüç Mahallesi, Muhyiddin Mahallesi, Eksotha Mahallesi, Sarmaşık Mahallesi ve Ketencizade Mahallesi; Akçaabad Hoha, İle, Kokona, Soğa ve Ağrid Köyleri; Maçka Merkez, Tos, Hacavera, Hamurya ve Zanoy köyleri; Sürmene Cimil, ve Mencane köyleri; Yomra Samaruksa, Uz ve Kavala köylerinde Ermeni sakinlerin yaşadıkları görülmüştür. Bu köyler arasında yer alan Hacavera ve Hamurya köyleri özellikle dikkati çekmektedir. İsimlerini Ermenilerden aldığı kuvvetle muhtemel olan bu köylerdeki Ermeni varlığı köyün Ermeni geçmişini de doğrular nitelikte örnekler sunmaktadır.[59] Araştırmaya konu olan dönemde Ermenilerin tüm bu köy ve mahallelerde yaşadıkları açık olmakla birlikte belgelerde mekânsal aidiyeti kaydedilmeyen Ermenilerin de yine şehrin farklı bölgelerinden gelmiş olabilecekleri hatırda tutulmalıdır.

2. Antroponimler ve Kimlikler: Kişi Adlarının İzdüşümünde Trabzon'da Ermeniler

Ermenilerin antroponimik sistemine ilişki kurdukları ve yaşadıkları coğrafyalardaki diğer halkların dillerinden birçok sözcük girmiştir. Başta eski Türk kökenli antroponimler olmak üzere, Arapça, Farsça kökenli adlar, Avrupa, Rus, İber-Kafkas dillerine ait adlar, karışık tip adlar ve çeşitli dillerdeki sözcüklerle ifade edilen

[58] https://trabzonantroponim.com/veri-istatistik-haritasi/
[59] Karagöz, *a.g.e.,* s. 161.

adlar Ermeni antroponiminde yer edinmiştir.[60] Ermenice kelime dağarcığını en çok etkileyen dil ise Farsça olmuştur. M.Ö. birkaç yüzyıldan M.S. 331'e kadar ülke bir Part aristokrasisi tarafından yönetilmiştir ve bu dönemden itibaren birçok Farsça yüklü kelime Ermenice diline girmiştir. Suriye ve Bizans kiliselerinin yayılmasıyla birlikte Hristiyanlık terminolojisi de dile eklenmiştir. Çeşitli dönemlerde dile Yunanca kelimeler girerken, Haçlı Seferleri zamanından itibaren Fransızca kelimeler popüler olmuştur.[61] Ermeniler Pers etkisi aracılığıyla sık sık İran isimleri benimsemişlerdir. Mevcut paraların ve yazıtlarının incelenmesi, Ermenistan'ın kısa sürede Doğu'daki Helenizm merkezlerinden biri haline geldiğini kanıtlamaktadır. Persler Ermenileri asimile etmeye ve onlara oryantal geleneklerini ve inançlarını empoze etmeye çalışsalar da Yunan medeniyeti Ermenistan'da daha hızlı gelişmiştir.[62]

Anadolu'nun Selçuklu Türkleri tarafından fethi ile birlikte Türk egemenliği altına giren Ermeniler Ermeniceyi büyük ölçüde unutmuş ve Türkçe ana dilleri gibi olmuştur. 800 yılı aşkın bir süre Türkler ile bir arada yaşayan Ermeniler, kendi alfabelerini kullanarak Türkçe yayınlar dahi yapmışlardır.[63] Anadolu'daki Rum ve Ermeni nüfusunun ne zaman Türkçe konuşmaya başladığı konusunda hala bazı tartışmalar olsa da 1437'de Basel konsiline yazılan bir raporda Anadolu piskoposlarının ve başpiskoposların Türkler gibi giyindikleri ve Hristiyan hizmetinin temelleri dışında Yunanca olarak başka hiçbir şey sunamayacakları yazılmıştır. Geriye kalan her şey Türkçe söylenmektedir.[64] Dolayısıyla Ermeniler arasında iki dillilik yaygındır. Konuyla ilgili genel olarak kentlerde yaşayanların Türkçe, taşrada yaşayanların ise Ermenice konuştukları bilgisi verilmiştir.[65] Polonyalı seyyah Simeon gezdiği yerlerdeki Ermeniler hakkında bilgi verirken Kayseri'de şehir içindekilerin Ermenice bilmeyip Türkçe konuştuklarını, şehir dışındakilerin ise Ermenice bildiğini ifade etmiştir. Yine Ankara piskoposluğuna bağlı Karahisar'dan söz ederken "taşradan gelenler hariç olmak üzere, Konya ve diğer yerlerdeki ırkdaşları gibi, kendi dillerini bilmez ve Türkçe konuşurlar" demektedir.[66]

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki Ermenilerin statüsü, Trabzon'un da fethedildiği tarih olan 1461 yılında belirginlik kazanmıştır. Aynı yıl, Fatih Sultan Mehmed tarafından Bursa'da bulunan Ermeni Psikoposu Hovagim ile ileri gelen altı Ermeni ailesi İstanbul'a nakledilmiş ve bu aileler İstanbul ile Galata bölgelerine yerleştirilmiştir. Ardından çıkarılan bir fermanla Psikopos Hovagim'e, Rum Ortodoks Patriği ile eşdeğer haklar tanınmış; Anadolu ve Rumeli'deki tüm Ermenileri dinî ve idarî

[60] Hacıyeva, *a.g.m.,* 51.
[61] Edwin D. Lawson, and Richard F. Sheil, *Armenian Personal Names* (Washington: Central Intelligence Agency, 1975), 8.
[62] Jacques de Morgan, *The History of the Armenian People* (Boston: Hairenik Press, Boston), 50.
[63] Nurcan Toksoy, *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine* (Ankara: Orion Yayınevi, 2007), 31.
[64] Peter B. Golden, *The King Dictionary: The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol* (Leiden: Brill, 2000), 2-3.
[65] Zelkif Polat, "Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Sosyo-Ekonomik Yapısından Kesitler," *Yeni Türkiye: Ermeni Meselesi Özel Sayısı I*, 60 (2014), 397
[66] Andreasyan, *a.g.e.*, 101-109.

bakımdan temsil etme yetkisi verilmiştir. Böylece Osmanlı idaresi altında Ermeni Patrikhanesi'nin temelleri atılmıştır.[67] Osmanlı taşrasında ise patrikhaneye bağlı veya müstakil statüde çeşitli murahhasalıklar (temsilcilikler) oluşturulmuştur. Bu murahhasalıklardan biri olan Trabzon murahhasalığı, müstakil bir yapıya sahip olmuş ve Bafra kazası dışında tüm vilayet topraklarını kapsayan bir sorumluluk alanına sahip olmuştur.[68] Bu durum, Trabzon'daki Ermeni cemaatinin idari açıdan ne denli örgütlü olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ermeni cemaatinin Osmanlı taşrasındaki kurumsal örgütlenmesi, mekânsal yerleşim ve ibadet yapılarıyla tamamlanmaktadır. Trabzon özelinde, bu mekânsal varoluşun en belirgin izleri ise Ermeni kiliselerinde somutlaşmaktadır. Trabzon İmparatorluğu döneminde, Aleksios zamanında inşa edildiği bilinen Asduadzadzin, Çarhapan, Surp Ohannes ve Surp Oksent adlı dört Ermeni kilisesinin varlığı tespit edilmiştir.[69] Bu yapılar, söz konusu dönemde bölgede kayda değer bir Ermeni nüfusunun bulunduğunu göstermektedir. Osmanlı dönemine gelindiğinde ise, 17. yüzyılda Trabzon'da bir Ermeni kilisesinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir.[70] Bu durum, Ermeni cemaatinin kentle kurduğu tarihsel ve mekânsal ilişkinin sürekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla farklı hâkimiyetlere tabi olmak ya da farklı coğrafyalarda yaşamak etnik izlerin tamamen silinmesine neden olmamıştır.

Ermenilerin mekânla kurdukları tarihsel ilişkinin sürekliliği, yalnızca fiziksel izlerle değil; toplumsal etkileşim biçimleri ve hukuki temsilleri üzerinden de arşiv belgeleri aracılığıyla izlenebilmektedir. Nitekim Trabzon'a ait şer'iyye sicillerine yansıyan çeşitli dava ve kayıtlar, şehirdeki Ermeni varlığının yalnızca fiziksel mekânda değil, toplumsal hayatın içinde de aktif bir biçimde sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu belgeler, Ermenilerin şehir toplumuyla etkileşim hâlinde olduklarını ve dışa dönük bir cemaat yapısına sahip bulunduklarını göstermektedir.[71] Sicillere yansıyan şahıs adları ise, etnik kimliğin adlandırma pratikleri yoluyla nasıl taşındığını ve ifade edildiğini anlamak açısından dikkate değerdir. Zira Ermeniler tarafından kullanılan pek çok isim sadece *Ermeni* kimliği vurgulanan kişilerce kullanılmakta ve farklı bir etnik grup bu isimleri kullanmamaktadır. Bu halde bu isim kategorileri kayıtların *nam Ermeni* ifadesi ile tanımlamadığı kimselerin dahi Ermeni olduğunu açıklayacak güçlü göstergeler hâline gelmektedir. *Haçadır, Avedik, Asfacadır, Martiros, Karabet, Bağdasar, Baron* ve *Mıgırdıç* gibi isimler kişilerin Ermeni kimliğine açık gönderme yapan isimler arasında en çok dikkati çeken örnekler arasında yer almaktadır.[72]

[67] Canan Seyfeli, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi," *İslam Ansiklopedisi,* c. Ek-1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 669.
[68] Nedim İpek, "Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15/31 (2021), 12.
[69] Bjışkyan, *a.g.e.* , 54.
[70] Kenan İ*nan, Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat* (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 55.
[71] TŞS defter no. 1819, 45/6; TŞS defter no. 1820, 18/2; TŞS defter no. 1818, 8/9.
[72] TŞS defter no. 1821, 2/2, 59/8; TŞS defter no. 1819, 105/7, 155/1.

Ermeniler de tıpkı Rumlar gibi Osmanlı toplum yapısı içinde gayrimüslim zümreye mensup olmalarına rağmen, şer'iyye sicillerini kaleme alan kâtipler, bu etnik gruba ait bireyleri kayda geçirirken büyük ölçüde ayırt edici ifadeler kullanmışlardır. Her ne kadar tüm kayıtlar için geçerli olmasa da, "…nam Ermeni, Ermeni taifesinden…" gibi tanımlamalar, çoğu zaman ilgili şahsın etnik kimliğini açıkça belirtmek amacıyla belgelerde yer almıştır. Belgelerin dili ile bunun manası bahsi geçen kişinin Ermeni olduğuna vurgu yapılmasıdır. Trabzon'un dini ve etnik çeşitliliği dikkate alındığında bu vurgu önemlidir. Söz konusu tanımlayıcı ifadeler aracılığıyla, Ermenilere ait kadın ve erkek isimlerinin diğer gayrimüslim adlarından ayrıştırılması mümkün olmuştur. 16. ve 17. yüzyıla tarihlenen belgelerde toplam 2270 farklı gayrimüslim erkek ismi tespit edilmiştir. Bu isimlerden 177'sinin, açıkça *nam Ermeni* ibaresiyle kaydedilmiş olması, ilgili bireylerin Ermeni cemaatine mensup olduklarını şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Ermeni Erkek İsimleri Listesi

16-17. Yüzyıllarda Kullanılan Ermeni Erkek İsimleri						
Abraham	Azirik	Edaseb	Hocakiyali	Lobrik	Mıgırdıç	Sultaşa
Alagöz	Azotin	Emir	Hocamir	Malhas	Mıkırdıç	Tador
Altun	Ağna	Emira	Hocasar	Mandak	Nikogos	Tartat
Amirzade	Bahtiyar	Emirza	Hohadic	Mardıros	Nikola	Tibol
Andon	Bahşayiş	Emirzad	Hormor	Martiros	Nosik	Triandafil
Arbik	Barkar	Emirşad	Hranciş	Masraşa	Nurbaron	Vartan
Armen	Barkar Güzel	Emrik	Husreb	Matoris	Nurdonek	Vasil
Arotin	Barkar Kevork	Etyakis	Hüdabahş	Matos	Ohan	Yagob
Arsilfer	Barkar Vart	Frankol	Hürmüz	Mağa	Oseb	Yakob
Arslan	Barnaik	Garib	Kakol	Melik	Palka	Yani
Asator	Baron	Garibce	Karabed	Melkib	Parovadil	Yesker
Asfacadır	Barvik	Gülemir	Karabet	Melkor	Parovanid	Yorgi
Asfadar	Bayram	Güzal	Karaca	Merom	Pelos	Yori
Asfasadar	Bağdasar	Hama	Kararos	Mesruf	Piri	Yorsom
Asfazator	Bogoz	Hamir	Karnik	Mihail	Podik	Yoseb
Aslan	Bogvas	Hanok	Karnotor	Mina	Porsom	Zadik
Asvazar	Canhan	Harfel	Karsa	Mirak	Remiye	Çarok
Avakim	Cenez	Harir	Kasnar	Miraslan	Rimon	Şadarak
Avanis	Cihan	Haruk	Kemal	Mirat	Saab	Şah Emir
Avasib	Danyel	Havaski	Kirako	Mircan	Semafer	İskander
Avasik	David	Haves	Kirakos	Mirhan	Serkes	İskender
Avasta	Delahi	Haçadır	Kiryakos	Mirza	Serkiz	İsrail
Avedik	Derker	Haçaris	Kiryakoy	Murad	Simak	İstara
Avnik	Destakis	Haçator	Kosta	Muradhan	Simon	İstefan
Aydın	Devletyar	Haçatır	Krikor	Musrifer	Sultanşah	İstefano
						İstefanoy

Tablo 1'de yer alan şahıs adları, Trabzon'da yaşayan Ermenilerin toplumsal görünürlüğünü tespit etme açısından önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Bu isimler üzerinden yapılan analizler sayesinde, etnik aidiyeti belirlenen bireylerin şehir merkezi ve kırsal alandaki mekânsal dağılımları da ortaya konulabilmektedir. 1550–1599 yılları arasında mahkemeye başvuran Ermenilerin, Trabzon merkez mahallelerinde ve Yomra'da daha yoğun bir nüfusa sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde şehir merkezinde 48, Yomra'da ise 26 Ermeni bireyin adına kayıtlarda rastlanmaktadır. Barkan, Osmanlı'da bir hanede ortalama 4-5 kişinin yaşadığını söylemektedir.[73] Bu halde bu kişilerin her birini hane reisi olarak düşündüğümüzde sadece merkez için bile ortalama 240 kişilik bir Ermeni nüfusuna ulaşmak mümkündür. Ancak bu tahmin, yalnızca mahkemeye başvuran ve mekânsal aidiyeti belgelenmiş Ermeniler esas alınarak yapılmıştır. Mahkeme kayıtlarında ismi geçen Ermeni sayısı bu sayının çok üzerindedir; ancak bu kişilere ait yerleşim bilgileri bulunmadığından harita analizine dâhil edilememiştir. Ayrıca, mahkemeye hiç başvurmamış Ermenilerin de varlığı göz önüne alındığında, bu hesaplamanın gerçek nüfusu tam olarak yansıtmadığı açıktır. Bu bölgeleri takiben Akçaabat'ta 10, Maçka ve Sürmene'de ise 8'er Ermeni ismi tespit edilmiştir.

Harita 8: Merkez ve Kazada Yaşayan Ermenilerin Dağılımı (1550-1599).[74]

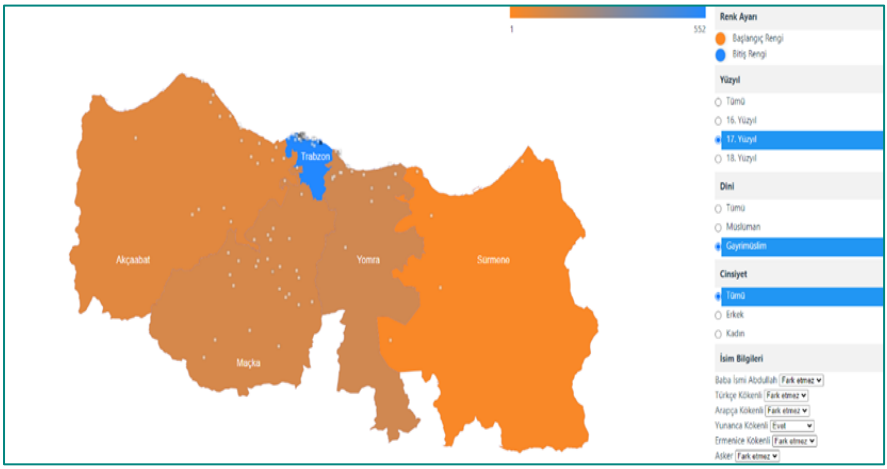

17. yüzyıl, Ermeni cemaatinin mahkeme kayıtlarındaki temsil düzeyi açısından 16. yüzyıla kıyasla daha düşük bir görünürlük sergilemiştir; bu durum hem nüfus hareketleri hem de sosyo-politik dinamiklerle ilişkilendirilmeye açıktır. Merkezde 38 Ermeni ismi kaydedilirken, Yomra'daki sayı 6 kişiye gerilemiştir. Sürmene'de 8 Ermeni'nin kaydedildiği haritada, Akçaabad ve Maçka'da 10'ar Ermeni ismine tesadüf edilmiştir. Mahkemedeki bu yansımalar nüfusta yaşanan bir düşüşle ilgili olabileceği gibi, Osmanlı mahkemelerini kullanma tercihlerinin değişmiş olabileceği de hatırda tutulmalıdır.

[73] Ömer Lütfü Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî ve Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları. Birinci Cilt, Kanunlar (*İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943), 21.
[74] https://trabzonantroponim.com/veri-istatistik-haritasi/.

Ancak doğal afetler, salgınlar, Osmanlı-Safevi mücadeleleri, Celali isyanları ve din değiştirmelerin şehrin hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfusunu etkileyerek bölgede genel bir nüfus düşüşüne sebep olduğu da bilinmektedir.[75] 1625 yılı öncesine ait kayıtlara göre şehirde yaşayan zimmî nüfus, cizye vergisi kapsamında 1573 hane üzerinden değerlendirilmiştir; bu sayı, yaklaşık 7500 ila 8000 kişilik bir nüfusa karşılık gelmektedir. Ancak 1684 yılına ait belgeler, gayrimüslim topluluğun 310 cizye hanesiyle temsil edildiğini göstermektedir. Bu durum, aynı dönemde zimmî nüfusun 1500-2000 kişi civarına gerilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla 17. yüzyılın başlarından sonlarına kadar geçen süreçte şehirdeki gayrimüslim nüfusun yaklaşık 5000-6000 kişi azaldığı anlaşılmaktadır.[76]

Harita 9: Merkez ve Kazada Yaşayan Ermenilerin Dağılımı.[77]

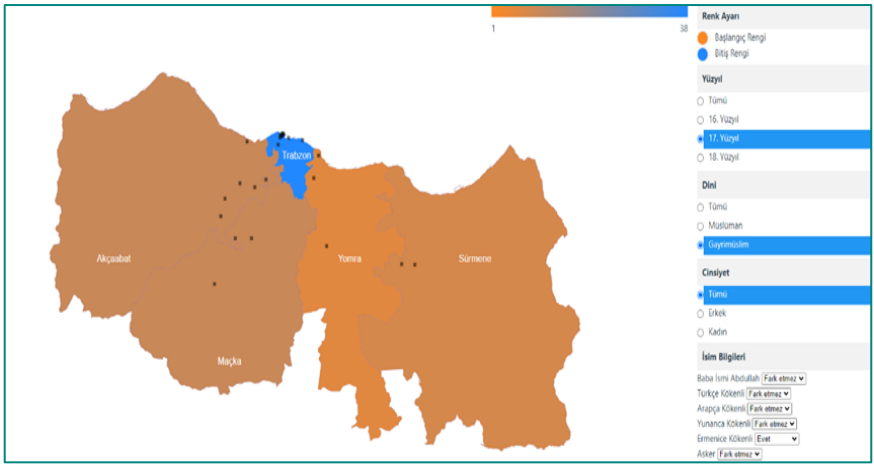

16. ve 17. yüzyıla tarihlenen Trabzon mahkeme kayıtlarında toplam 303 farklı gayrimüslim kadın ismi tespit edilmiştir. Bu isimler arasında ise yalnızca 12 farklı Ermeni kadın adına rastlanmaktadır. İsim çeşitliliğinin bu denli kısıtlı olması, Ermeni kadınlarının mahkeme süreçlerine katılımının diğer gruplara kıyasla sınırlı olduğuna işaret etmektedir; bu durum, sosyolojik açıdan Ermeni kadınlarının kamusal alanda daha az görünür oldukları, dolayısıyla toplumsal yaşam içindeki rolleri ve temsil biçimlerinin daha geri planda kaldığına dair önemli bir ipucudur. Buna karşılık, mahkeme sicillerinde kadınların mahkemeye başvurmalarını engelleyen açık bir yasal kısıtlamanın bulunmadığı, bu belgelerde yer alan bazı dava örneklerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, kâtiplerin isim kayıtlarında erkek isimlerine gösterdikleri özeni kadın isimlerine göstermedikleri ve özellikle Ermeni kadın adlarının önünde sıklıkla "nam Ermeni" gibi etnik belirleyici ifadelerin yer almadığı dikkat çekmektedir; bu durum, belge dilindeki cinsiyet ve etnik kimlik temsili açısından önemli bir farklılaşmaya işaret etmektedir.

[75] TŞS defter no. 1815: 33/2; TŞS defter no. 1819: 82/8.
[76] Bostan, *a.g.m.* , 138.
[77] https://trabzonantroponim.com/veri-istatistik-haritasi/.

Tablo 2: Ermeni Kadın İsim Listesi (16-17. Yüzyıl)

Ermeni Kadın İsimleri	
Beşe	Hanım
Elmas	Hatobek
Güllü	Hatunca
Gülzade	Menazır
Hano	Sayeb Sultan
Yayla	Yakut

Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan şahıs adlarının yazımında standart bir biçimin bulunmayışı, çoğu zaman dilsel pratiklerin etkisiyle açıklanabilir. Bu bağlamda, kâtiplerin söyleneni anlamaya ve duydukları şekilde kaydetmeye dayalı yazım tercihleri; yerel ağız özellikleri ve halk dilindeki varyantlar, isimlerin belgelerdeki biçimsel çeşitliliğini önemli ölçüde etkilemiş görünmektedir. Pek çok Ermeni tarafından kullanılan Haçadır isminin Haçatır, Haçator ya da Haçador şeklindeki yazım biçimleri ile "Karabet/Karabed, Mardıros/Martiros, Mıkırdıç/Mıgırdıç, Yagob/Yakob, Agab/Agob" isimleri bu durumu örneklemektedir.[78]

Şahıs adlarının biçimsel çeşitliliği kadar, bu adların seçilme gerekçeleri ve taşıdıkları sembolik anlamlar da Ermeni kimliğinin izlerini sürmek açısından önemli veriler sunmaktadır. İsimler incelendiğinde özellikle Krikor olarak kaydedilen ismin Grigor'a karşılık geldiği açıktır. Bilindiği üzere Ermeniler Hıristiyanlığın Grigoryan mezhebini temsil etmektedirler. Grigoryanlık tabiri Ermenilerin ilk din adamı olan Grigor'a atıf yapmaktadır. Grigor, Ermeni Çarı Hüsrev'i öldüren Amak'ın oğlu olup aslen Pers kökenlidir. Çarın katledilmesiyle birlikte Amak ve onun soyundan olanlar Yunanistan'a kaçırılmış ve orada iyi bir Hristiyan olarak yetiştirilmişlerdir.[79] Bu isimden hareketle Trabzon Ermenilerinin isim seçerken dini açıdan kabul ve saygı gören kişi isimlerini seçtiklerini söylemek mümkündür. Zira daha erken dönemlere gidildiğinde de bu tercihin değişmediği 12. ve 13. yüzyıl Ermeni isimleri arasında en popüler isimlerin Ohannes, Stephanos ve Grigor olduğu kaydedilmiştir.[80] Ermenilerin kullandığı isimler arasında dini bir figür ya da kişiye atıf yapan tek isim elbette Grigor değildir. Bu açıdan dikkati geçen bir başka isim *Hürmüz'*dür. İslami kaynaklarda bu şekliyle geçen isim eski İran'a Zerdüştlüğü yani tek tanrı inancını getiren kişidir.[81]

Ermenilerin etnik kökenine dair Ermeni tarihçileri arasında dahi ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu konuda farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bazı anlatılara göre Ermenilerin atası, Nuh'un torunu Hayk'tır. Bu görüşü savunanlar, Nuh'un

[78] TŞS defter no. 1816, 27/7; TŞS defter no. 1818, 6/9; TŞS defter no. 1858, 49/4; TŞS defter no. 1919, 155/1; TSŞ defter no. 1815, 55/2; TŞS defter no. 1820, 18/2; TŞS defter no. 1821-4, 108/5; TŞS defter no. 1816, 13/1; TŞS defter no. 1815, 2/4; TŞS defter no. 1821-4, 13/4; TŞS defter no. 1815, 55/6; TŞS defter no. 1858, 43/1.

[79] Attar, a.g.m. , 304.

[80] Jos J. S. Weitenberg, "Cultural Interaction in the Middle East as Reflected in the Anthroponomy of Armenian 12th - 14th Century Colophons," *Redefining Christian identity. Cultural Interaction in the Middle East Since the Rise of Islam,* ed. J. J. Van Gınkel et al. (Belgium: Peeters Publishers, 2005), 265.

[81] Nimet Yıldırım, "Zerdüşt ve Öğretisi," *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 3 (2009 Ocak), 5-24.

gemisinin Ağrı Dağı'na oturduğu rivayetinden hareketle, Ermenilerin anayurdunun Doğu Anadolu olduğu tezini ileri sürmektedir. Öte yandan bazı araştırmacılar, Ermeni kökenini Urartulara dayandırırken, bir başka grup Ermenilerin Turanî bir ırka mensup olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, Ermenilerin Balkan kökenli olup Trak ve Frig soyuna dayandığını öne süren görüşler de bulunmaktadır.[82] Ermenilerin etnik köken bakımından homojen bir topluluk olmadıklarına yönelik görüşler, onların tarihsel süreçte farklı halklarla kurdukları çok katmanlı ilişkiler üzerinden temellendirilmektedir. Arnavut, Çingene, Pers, Talış, Tatar, Arap, Rum, Asuri, Gürcü ve Azerbaycan Türkleri gibi Ortadoğu ve Kafkasya'nın eski ve çağdaş halklarıyla, özellikle de Kıpçak Türkleri ve Ruslarla uzun süreli temas içinde bulunmaları, Ermenilerin sadece kilise merkezli bir dini birliktelikle tanımlanan; ancak etnik açıdan karmaşık bir yapıya sahip oldukları yönündeki değerlendirmeleri güçlendirmiştir.[83] Bu tarihsel iç içelik, Ermeni olup da Ermenice kökenli adlar taşımayan bireylerin varlığını anlamlandırmak açısından da önemlidir.

Bununla birlikte, 16. ve 17. yüzyıl Trabzon şer'iyye sicillerine yansıyan veriler, Ermenilerin kullandığı isimlerin yaklaşık üçte ikisinin Ermenice kökenli olduğunu ortaya koymaktadır. Geriye kalan üçte birlik kısmı ise Arapça, Farsça, Türkçe ve Yunanca kökenli isimler oluşturmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nda Ermenilerin gerek yönetsel gerekse dinsel yapılarda üstlendikleri roller, yalnızca siyasi aidiyet düzleminde değil, kültürel ve sosyolinguistik düzeyde de derin dönüşümlere zemin hazırlamıştır. İmparatorluk bünyesindeki uzun süreli entegrasyon ve etkileşim süreçleri, Ermeni kimliğinin heterojenleşmesine, özellikle dilsel yapı ve adlandırma pratiklerinde belirgin bir çoğulluk ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu etkileşim, yalnızca resmî ve dini terminolojiyle sınırlı kalmayıp, gündelik dilin ve bireysel kimlik göstergesi olan antroponimik sistemin de dışsal unsurlarla iç içe geçmesine yol açmıştır. Dolayısıyla Ermeni antroponimisinde gözlemlenen dilsel çeşitlilik, bu çok katmanlı tarihsel ve kültürel etkileşimlerin somut bir yansıması olmuştur. Bu durum, özellikle *Andon, Yani, Vasil, Nikola, Yori* ve *İstefan* gibi daha çok Rumlar tarafından kullanılan isimlerin Ermeniler arasında da tercih edilmesini açıklamaktadır. Ortak isim kullanımı, dönemin siyasal ve toplumsal yapısında etnik aidiyetin katı sınırlarla çizilmediğini ve farklı dini-etnik grupların kimliklerini muhafaza ederken ortak kültürel paydalar oluşturabildiklerini göstermektedir.

Ermenilerle Müslümanlar arasında da bu tür bir isim ortaklığı dikkat çekicidir. Şer'iyye sicillerinde, Ermenilerle Müslümanların 21 farklı ismi ortak kullandıkları görülmektedir. Özellikle 16. yüzyılda tüm etnik gruplar arasında yaygın olan İskender/İskander, Murad ve Arslan/Aslan gibi isimler, sadece bireysel tercihleri değil, aynı zamanda toplumlar arası kültürel yakınlaşmayı da yansıtmaktadır. Bu dönemde isimler, kimlikler arasında bir ayrışma aracı olmaktan ziyade, toplumsal kaynaşmayı teşvik eden unsurlar hâline gelmiş; etnik ve dini sınırları keskinleştirmek yerine, ortak yaşamın doğal bir parçası olarak işlev görmüştür.

[82] İlhan Akbulut, "Türk Tarihinde Ermeniler," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50:1 (1995 Ocak), 29.
[83] Haciyeva, *a.g.m.,* 48.

Ancak bu durumun 17. yüzyılda değişmeye başladığı gözlemlenmektedir. Etnik aidiyete doğrudan referans vermeyen bu tür isimlerin kullanımında bir azalma olmuş; hem Müslümanlar hem de gayrimüslim topluluklar, daha belirgin biçimde dini kimlik vurgusu taşıyan isimleri tercih etmeye başlamışlardır. Bu değişim, sadece bireysel tercihlerde değil, toplumsal ve siyasal atmosferde yaşanan dönüşümlerin de bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3: Ermeni-Müslüman Ortak İsimler

16-17. Yüzyıllarda Müslümanlarla Ortak Kullanılan İsimler	
Alagöz	Karaca
Arslan	Kemal
Aslan	Melik
Aydın	Mihail
Bahtiyar	Mircan
Bayram	Mirza
Cihan	Murad
Emir	Muradhan
Emirza	Piri
Garib	İskander
İskender	

"İsimlerin cinsiyete göre köken dağılımı, 16. ve 17. yüzyıllar arasında belirli bir dönüşümün yaşandığını ortaya koymaktadır. Kadın isimlerine bakıldığında ise, bu değişim eğiliminin daha erken dönemlerde de izlenebilir olduğu görülmektedir. Zira 12. ve 13. yüzyıl Ermeni kitaplarında kullanılan antroponimlerde özellikle Ermeni kadınların Arap-Fars veya Türk-Moğol kökenli isimleri kullanma olasılığının erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.[84] Aynı duruma Trabzon örneğinde de tesadüf edilmiştir. Sonuçlar Ermeni kadınların Türkçe ve Farsça ağırlıklı isimler kullandığını göstermiştir. Bunlar arasında özellikle dikkati çekenler Hanım, Güllü, Beşe, Gülzade, Hatunca ve Yayla isimleridir. *Beşe* isminin gayrimüslim kadınlar tarafından kullanılması hususu önemlidir. Zira bu isim gerek Trabzon toplumunda gerekse de Osmanlı'nın diğer şehirlerinde askeri bir unvana karşılık gelen Farsça kökenli bir kelimedir.[85] Ancak kelime bu haliyle Trabzon'da gayrimüslim ve Müslüman kadınlar tarafından isim olarak kullanılmıştır. İsim "başkan, emir, ileri gelen adam, ağabey" manalarını taşımaktadır.[86] Bunun yerel bir kullanım olup olmadığı hususu farklı Osmanlı şehirlerine dair yapılacak karşılaştırmalar ile doğrulanabilir.

[84] Weitenberg, *a.g.m.* , 26.
[85] Turan Açık, "Beşe Unvanı Hakkında," *Tarih Dergisi*, 62 (2015), 37-64.
[86] *Redhouse (Turkısh/ Ottoman-English Redhouse Dictionary*, (İstanbul: Sev Yayıncılık, 2017), 163.

Kayıtlarda gayrimüslim olarak yer almakla birlikte etnik kimliklerine ilişkin herhangi tanımlayıcı bir ibareye rastlanmayan bazı kadınların "Harsi" ismini taşıması, adlandırma pratikleri açısından kayda değer bir örnek teşkil etmektedir. Nişanyan ismin "hars" Ermenice kökünden türetildiğini ve "yeni gelin" manasına geldiğini belirtmekte ancak ismin Ermenilerde isim olarak kullanılmadığını da ifade etmektedir.[87] Ancak Mehdiyev kelimenin Ermenice kökenini doğrulamakta ve kelimenin "-i" son eki ile "gelinin" anlamına geldiğini ve Ermeniceden Türkçe'ye geçen kelimelerden biri olarak düşünüldüğünü ifade etmektedir. Bu haliyle "eşine veya sevgilisine naz eden kadın" manasına da geldiğini belirtmektedir. Azerbaycan Türkçesinde "harsın" şeklinde, hem de Ermeni kadınına ait bir ifade olarak bugün de kullanılan "Harsi"nin yaygın olmasa da kadın ismi olarak da var olduğunu dile getirmektedir.[88] İncelenen dönem verileri, Ermeniler dışında kalan gayrimüslim toplulukların Ermenice kökenli isimleri benimsemekte belirgin bir eğilim göstermediğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, kökeni açık biçimde Ermenice olan *Harsi* isminin taşıyıcılarının Ermeni kadınlar olma olasılığı, hem dilsel hem de sosyo-kültürel bağlam göz önüne alındığında güçlü bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

Grafik 2: 16. ve 17. Yüzyıllarda Ermeni Kadınların İsim Kökeni

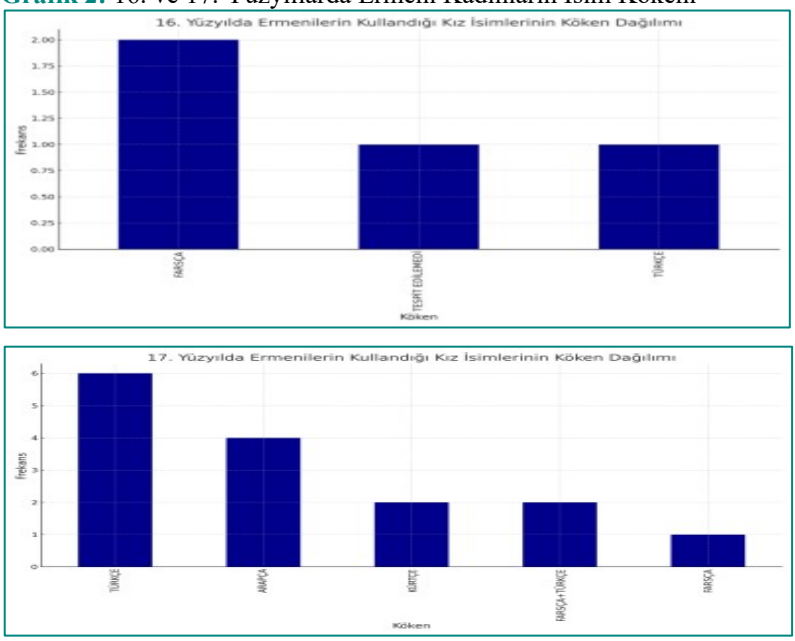

Kadınların isim tercihlerine kıyasla, erkekler arasında Ermenice kökenli adların kullanımının çok daha yaygın olduğu dikkat çekmektedir. İsimler, baba ve oğul nesilleri ayrı ayrı değerlendirilerek incelenmiştir. 16. yüzyılda Ermeni erkeklerinin, özellikle baba kuşağının, Ermenice isimlere ağırlık verdiği görülmektedir. Ortalama yaşam süresinin 40 ila 50 yıl civarında olduğu düşünüldüğünde, bu tercih, bir önceki kuşağın

[87] Sevan Nişanyan, *Türkiye Kişi Adları Sözlüğü* (İstanbul: Liberus, 2021), 267.
[88] Prof. Dr. Qafar Mehdiyev'e kelime hakkında yaptığı katkılardan dolayı teşekkür ederim.

oğullarına Ermenice adlar vermeyi özellikle benimsediğini göstermektedir. Ermenice isimleri, sıklık açısından Farsça kökenli adlar takip etmektedir. Bu durum, daha önce de vurgulandığı üzere, Part hâkimiyetinden itibaren Farsçanın Ermeni edebi ve kültürel hayatında oynadığı baskın rol ile doğrudan ilişkilidir. Bunun yanı sıra, farklı etnik ve kültürel gruplarla uzun süreli bir arada yaşama pratikleri, baba kuşağında Arapça, Türkçe, Yunanca ve İbranice kökenli isimlerin kullanımında da kendini göstermektedir.

17. yüzyıla gelindiğinde ise bu genel eğilim büyük ölçüde devam etmiştir. Kökeni belirlenemeyen bazı isimler dışında, isimlerin önemli bir kısmı yine Ermenice kökenlidir. Ancak bu yüzyılda, bir önceki yüzyıla kıyasla Farsça isimlerin yerini giderek artan oranda Arapça kökenli isimlerin aldığı görülmektedir. Benzer şekilde, Türkçe isimlerin kullanımında da dikkat çekici bir artış söz konusudur. Bu dönüşüm, baba ve oğul kuşakları arasında zaman zaman farklılaşan isim tercihleriyle kendini ortaya koymaktadır.

Grafik 3: 16. ve 17. Yüzyıllarda Ermeni Babaların İsim Kökeni

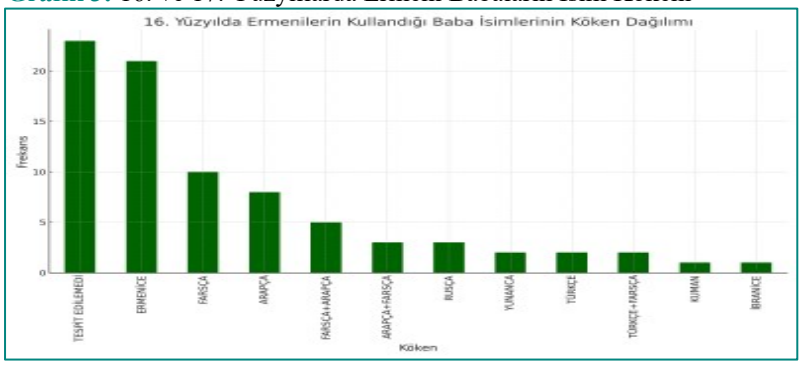

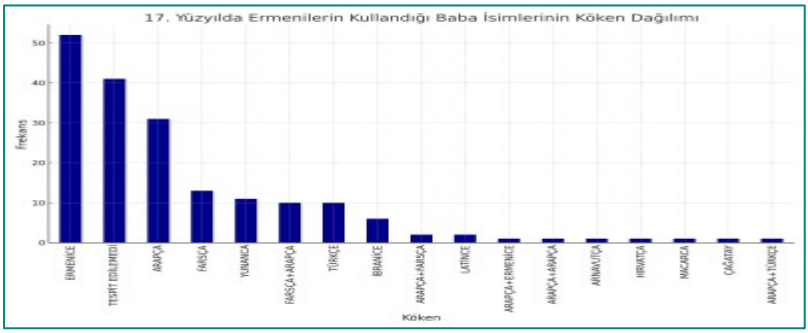

Tıpkı Ermeni babalarda olduğu gibi Ermeni oğullarda da kullanılan isimlerin büyük çoğunluğunu Ermenice isimler oluşturmuştur. Ermenice isimlerden sonra ikinci sırayı Türkçe isimlerin oluşturması ise babalara göre farklılaşan bir durumdur. Bu halde Ermeni babalar 16. yüzyılda Ermenice isimlerden sonra Türkçe isimleri çocukları için tercih etmişlerdir. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde bu tercihte de değişiklik olduğu aşikârdır. Zira bu yüzyılda da Ermenice isimler ilk sırada yer alırken bu kez Arapça isimler Türkçe isimlerin yerine geçmiş hatta Yunanca ve Farsça isimler de Türkçe kökenli isimlerden önce tercih edilir hale gelmiştir. Özellikle Arapça isimler

Trabzon'un İslamileşen bir kent olduğunun farklı toplumlar üzerindeki yansımasıdır. Dini manada olmasa da kültürel ve toplumsal açıdan bölgenin Müslüman nüfusundan alınan isimlerin kullanılması hususu önemlidir. Bu halde Ermeni toplumunun değişime ayak uydurma noktasında kapalı bir özellik arz etmediği düşünülebilir. Ancak Ermeniler hiçbir zaman Türk komşularından Muhammed veya Mustafa gibi karakteristik Müslüman isimlerini almamışlardır. İsim seçimleri, Ermenilerin farklı kimliğini korurken Anadolu'daki İslami yönetime uyum sağlama stratejilerini de göstermektedir.

Grafik 4: 16. ve 17. Yüzyıllarda Ermeni Oğulların İsim Kökeni

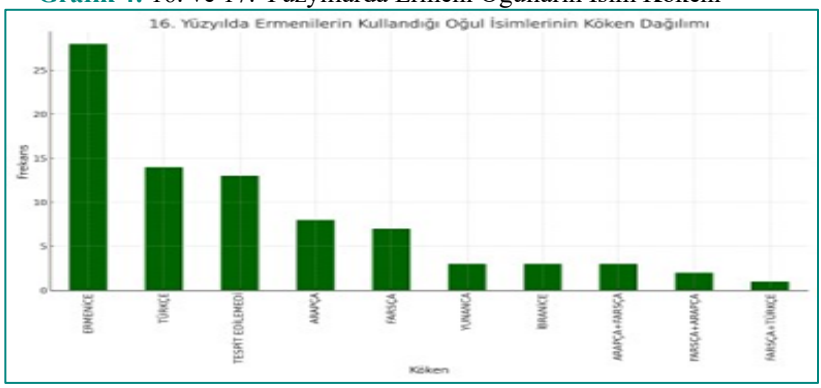

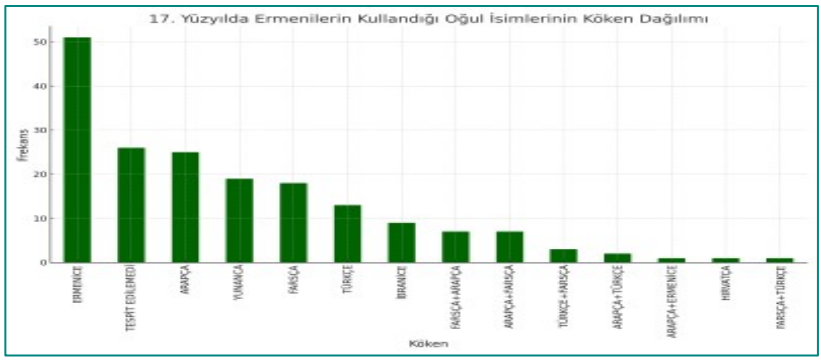

Ermeni erkekler tarafından en sık kullanılan isimler ise Krikor, Devletyar, Hüdabahş, Mıgırdıç/Mıkırdıç, Vartan Yakob/Yagob, Karabet/Karabed, Haçadır/Haçator/ Haçatır, Martiros/Mardıros ve Bağdasar isimleridir. Kullanılan her ismin belli bir etkileşimi taşıdığı açıktır. Devletyar, Hüdabahş isimlerinin Farsça/Arapça kökeni, Yakob isminin İbranice kökeni, Krikor, Mıgırdıç, Vartan, Haçadır, Martiros ve Bağdasar isimlerinin Ermenice kökeni toplumsal etkileşim ya da tarihsel sürekliliğin ad alma pratiklerine yansıyan en önemli örnekleridir.[89]

[89] Nişanyan'ın Ermenice olup "öncü yol açan" manalarına geldiğini iddia ettiği Garabed/Karabet ismini Hacıyeva Azerbeycan-Türk kökenli olduğu hususunu tartışmaktadır. Ona göre ismin ilk bileşeni olan "kara" Türkçe bir kelime olup, ikinci bileşen "bed" ise Farsça'da "rütbe" anlamında kullanılmaktadır.

Shukurov 8-15. yüzyıllar arasındaki Trabzon Rum kırsal ve şehir antroponimlerini inceleyerek, geç dönem Trabzon Rum toplumunun etnik yapısında kayda değer bir dönüşüm yaşandığını ortaya koyarken de bu tarihsel sürekliliği açığa çıkarmıştır. Bu dönüşüm, Türk etnik unsurlarının yerel Pontus Rum topluluğuna dâhil olmasıyla şekillenmiştir.[90] Buna göre yeni gelen Türklerin önemli bir kısmı vaftiz edilerek Hristiyan isimleri almış ve yerel Rum nüfusuyla kaynaşmıştır. Aleksios'un Bahtiyar şeklindeki Farsça takma adı, Georgios Alpyses'in Alp- Alpiş şeklindeki Türkçe adı, Teodoros Muhyiddin şeklindeki kişi adı, Kostantinos Khamyres adlı rahibin "hamur" olan soyadı, 1261'de yaygın olarak kullanılan kancık takma adı, Eustathios Khyrtziriotes'in Türkçe-Moğolca qorçi, okçu şeklindeki takma adı gibi isimler ve lakapların varlığı Asyalıların Trabzon Rum toplumunda varlığını göstermektedir. 1260'lı yıllardan 1461'e kadar daha sonraki döneme ait materyaller daha çok oryantal isimler sunmaktadır.[91] Bunun manası Osmanlı döneminde de gayrimüslimler tarafından kullanılan Türkçe, Arapça ve Farsça isim kullanımlarının bir geçmişi olduğudur.

Kayıtlara göre isimler arasında özellikle etnik anlam taşıyan tek isim *Armen*'dir.[92] Ancak bu isim bölge Ermenileri tarafından çok tercih edilmemiştir. Tüm zamanlar içerisinde mahkemeye bu ismi taşıyan yalnızca üç kişi gelmiştir. Elbette ki bu kayıtlar mahkemeye başvurmayanları kapsamamaktadır. Dolayısı ile Armen ismini kullanan başka kişilerin olabileceği de vakidir.

İncelenen dönem boyunca dinini değiştirerek İslam'ı kabul eden Ermenilere de tesadüf edilmiştir. Bu değişim kişinin sadece manevi dünyasının değişmesi değil aynı zamanda kültürel ve toplumsal aidiyetlerini şekillendiren hususlarında değişmesidir. Bu açıdan bakıldığında dinini değiştiren bir Ermeni'nin yaşadığı ilk değişiklik ismi olmuştur. Eldeki veriler 17. yüzyılda dinini değiştiren Ermenilerin genellikle *Mehmed* ismini aldıkları bilgisini vermiştir. Farklı zamanlarda mahkemede ihtidaları kaydedilen Serkis, Kaçaris, Sahak ve Abraham isimli Ermenilerin Mehmed ismini aldıkları da yine belgelerde sabittir.[93] Mehmed isminin önemi bölgenin Müslüman halkı tarafından her iki yüzyılda da erkek çocuklara en sık konulan ilk isim olma özelliğine sahip olmasıdır.

Daha İslami isimlerin seçilmesine yönelik eğilimin 17. yüzyıl için geçerli olduğunu da söylemek gerekmektedir. Zira bir önceki yüzyılda ihtida eden Ermenilerin isim seçimleri daha İslami olmayan ve her etnik grup tarafından da kullanılabilen İskender ve Aslan isimlerinden yana olmuştur. Trabzon'a ait tahrir defterlerini inceleyen Heath Lowry, İskender isminin yalnızca Türkler arasında değil, şehirdeki Ermeni cemaati arasında da oldukça yaygın olduğunu belirtmiştir. Lowry'e göre, İslamiyet'i kabul eden

Nişanyan, *a.g.e.*, 222, Hacıyeva, *a.g.m.*, 58-59. Hacıyeva'nın aksine Şahin, Türk lehçelerinde ve tarihi lehçelerde Türklere ait böyle bir ad olmadığını vurgulayarak zaten Türkçede "Karabet" gibi bir adın oldukça olumsuz bir anlama geleceğini bu nedenle Türkçe isim olarak kullanılmasının çok mantıklı olmadığını ifade etmiştir. İsim hakkındaki katkıları için Prof. Dr. İbrahim Şahin'e teşekkür ederim.

[90] Rustam Shukurov, *Bizans Türkleri 1240-1461* (İstanbul: Alfa, 2023), 54.

[91] Rustam Shukurov, *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci* (İstanbul: Kübak, 2016), 233-234.

[92] TŞS defter no. 1819, 155/1.

[93] TŞS defter no. 1864, 147-148-149.

Ermeniler tarafından sıklıkla tercih edilen Abdullah ismine ek olarak, mevcutta oldukça yaygın olan İskender adının baba ismi olarak alınması, ihtida sürecinde kültürel sürekliliğin izlerini yansıtmaktadır.[94] Ermeni kadınların ihtidalarına ve yeni isimlerine dair bilgiye ulaşmak ise mümkün olmamıştır. Aslında bu durum birkaç istisna dışında tüm gayrimüslim kadınlar için de geçerlidir. İhtidasını mahkemede kaydettirerek yeni ismini de yine kayıtlara sokan erkek nüfusun aksine ihtida etmiş kadınların bilgisi miras ya da mülk davaları başta olmak üzere farklı dava kayıtlarının satır aralarında yer almıştır.

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı Trabzon'unda 16. ve 17. yüzyıllarda yaşayan Ermeni topluluğunun isimlendirme pratiklerini inceleyerek, bu pratiklerin kimlik, toplumsal aidiyet ve kültürel etkileşim bağlamındaki yansımalarını analiz etmiştir. Şer'iyye sicillerinden elde edilen antroponimik veriler, Ermenilerin Osmanlı kent dokusu içinde mekânsal aidiyetlerini sürdürdüklerini, ancak isimlendirme süreçlerinin zamanla değişime uğradığını göstermektedir.

Özellikle 16. yüzyılda Ermeni erkek isimlerinde Ermenice ve Farsça kökenler baskınken, 17. yüzyılda Arapça ve Türkçe kökenli isimlerin yaygınlaşması, bölgedeki sosyo-kültürel dönüşümün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, Ermeni kadın isimlerinde Türkçe ve Farsça kökenlerin yoğunluğu, Ermeni toplumunun Osmanlı çokkültürlü yapısı içinde etkileşim halinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Ermeni isimlerinin Osmanlı hukuk metinlerinde açıkça "nam Ermeni" gibi ifadelerle vurgulanması, kimliklerin bürokratik düzeyde tanınma biçimlerine işaret etmektedir.

Çalışma ayrıca, Ermenilerin Osmanlı toplumundaki kimlik stratejilerini de açığa çıkarmaktadır. Ermeniler, kendi cemaatleri içinde Ermenice isimlerini korurken, farklı dini ve etnik gruplarla ortak yaşamın bir sonucu olarak daha geniş Osmanlı toplumunun isimlendirme pratiklerinden de etkilenmiştir. Bununla birlikte, İslam'a geçen Ermenilerin isim tercihlerinde Mehmed gibi yaygın Müslüman isimlerini seçmeleri, bu dönüşümün bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Trabzon'undaki Ermeni toplumunun antroponimik yapısı, yalnızca kişisel kimlikleri değil, aynı zamanda toplumsal aidiyet, kültürel etkileşim ve Osmanlı yönetim sisteminin gayrimüslim topluluklarla kurduğu ilişkiyi de anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı dönemi isimlendirme pratikleri üzerine yapılacak daha geniş çaplı çalışmalar, çok kültürlü Osmanlı yapısının etnik ve dini dinamiklerini daha derinlemesine anlamak için önemli ipuçları sunacaktır.

[94] Lowry, *a.g.e.*, s. 160.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)' in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Declaration

I declare that this study is original; that I have acted by the principles and rules of scientific ethics at all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information; that I have cited sources for all data and information not obtained within the scope of this study and included these sources in the bibliography; that I have not made any changes in the data used, and that I comply with ethical duties and responsibilities by accepting all the terms and conditions of the Committee on Publication Ethics (COPE). I hereby declare that if a situation contrary to my statement regarding the study is detected, I agree to all moral and legal consequences that may arise.

Hakem Değerlendirmesi : Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması : Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek : Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 121K389 Numaralı proje ile desteklenmiştir.

Peer-review : Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest : The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support : This study was supported by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) with project number 121K389.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri, Trabzon Şer'iyye Sicilleri (TŞS),* No: 1815, 1815-2, 1815-6, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1821-4, 1830, 1832, 1858, 1863, 1864.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD),* nr. 828, 15.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Acıpayamlı, Orhan. "Türk Kültüründe "Ad Koyma Folkloru" nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi," *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.

Açık, Turan. "Beşe Unvanı Hakkında." *Tarih Dergisi*. 62 (2015), 37-64.

Akbulut, İlhan. "Türk Tarihinde Ermeniler." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 50:1 (1995 Ocak), 29-41.

Alkaya, Ercan. "Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları." *Türk Kültürü*. XXXIX/459 (2001), 442-448.

Andreasyan, Hrand D. *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*. İstanbul: Everest, 2013.

Attar, Aygün. "Ermeni Kimliğinin Anatomisi." *Akademik İncelemeler Dergisi.* 2:1 (2007), 291-308.

Avakian, Anne M. *Armenian Folklore Bibliography*. California: University of California Press, 1992.

Barkan, Ömer Lütfü. *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî ve Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları. Birinci Cilt, Kanunlar.* İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943.

Bjışkyan, P. Minas. *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.

Blanar, Vincent. "Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics." *Matica Slovenská*. (2009), 89-157.

Bostan, Hanefi. *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Haya*t. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

"Trabzon Şehrine Yönelik İskân Uygulamaları ve Şehrin Nüfusu (XV-XIX. Yüzyıllar)." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 6 (2018), 121-154.

Buran, Ahmet. "Türk Kişi Adları Sisteminde Görünmeyen Arap Etkisi." *Uluslararası Adbilim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İzmir: Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi, 2021.

Canatan, Kadir. "Türkiye'nin İsim Haritasının Temeli Olarak Ehl-i Beyt Sevgisi." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi.* 62 (2012), 213-236.

Charanis, Peter. *The Armenians in the Byzantine Empire*. Lisbon: Livraria Bertrand, 1963.

Cinemre, İlhami Tekin. "Antikçağ'ın Sonunda Armenia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası." *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 43:77 (2024 Ey), 281-307.

Ceylan, Alpaslan. "Ermenilerin Anadolu Varlıkları ve Tarihi Gerçekler." *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.* 5:10 (2015 Tem), 1-30.

Çelik, Buket. "Osmanlı'da Kadın İsimleri: Sivas Eyaleti Örneği (1742-1763)." *History Studies*. 10:10 (2018 Aralık), 87-104.

Çoşkun, Osman. *Doğu Karadeniz Yer Adlarının Kökeni ve Söz Varlığı (Artvin-Rize-Trabzon)*. İstanbul: Çatı Kitapları, 2013.

Dedeyan, Gerard. *Ermeni Halkının Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı, 2007.

Demir, Alpaslan. "16. Yüzyılda Kelkit Kazasında Şahıs Adları." *e-Journal of New World Sciences Academy.* 6:1 (2011 Şub), 145-180.

"Şahıs Adlarından Hareketle Nüfus Hareketleri ve İskân Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı: Sivas Kazası Örneği." *International Journal of Central Asian Studies*. 20 (2016 Haz), 151-166.

Dursun, Yücel. "Trabzon Eyaletinde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)*."* Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2015.

Emecen, Feridun. *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum.* İstanbul: Timaş, 2011.

Karadeniz Kıyı Kentler Tarihi. İstanbul: Turkuvaz Kitap. 2020.

Ersan, Mehmet. "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları." *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 25: 1 (2010 Haz), 147-154.

Erpolat, Mehmet Salih. "XVI. Yüzyılda Hersini Nahiyesinde Kişi Adları." *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD).* 7:14 (2020 Ey), 37-83.

"XVI. Yüzyılda Ergani Sancağındaki Gayrimüslim İskân Yerleri ile Şahıs İsimleri Hakkında Bir Değerlendirme". *SBArd.* 4 (2004), 155-187.

" H. 1104-1105 (M. 1691-1692) Tarihli Diyarbekir Vilayeti Cizye Defterine Göre Gayrimüslimler Arasında Yer Alan Türkçe Şahıs İsimleri." *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, haz. , Metin Hülagü, Gülbadi Alan, vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007.

Golden, Peter B. *The King Dictionary: The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol.* Leiden: Brill, 2000.

Hacıyeva, Galibe. "Türk Kökenli Ermeni Antroponimleri." *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi- TÜRKDED.* 4 (2022), 46-68.

Herdağdelen, Amaç. "Modern Türkiye'de Kişi Adları." *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* (2016), 1-16.

Hewsen, Robert H. "Armenians on the Black Sea the Province of Trebizond*." Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities*, Richard G. Hovannisian. California: Costa Mesa, 2009.

Hovannisian, Richard G. *Armenian Pontus, The Trebizond Black Sea Communities*. California: Costa Mesa, 2009.

İlhan, Mehdi. "On Altıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar." *Belleten.* 54: 209 (1990), 213-232.

İnalcık, Halil. "V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi." *Belleten.* 20:78 (1956), 223-236.

İnan, Kenan. *Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

İpek, Nedim. "Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği." *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 15/31 (2021), 11-40.

Jacques de Morgan. *The History of the Armenian People*. Boston: Hairenik Press, Boston.

Karagöz, İlyas. *Trabzon Yer Adları / Grek, Bizans Eski Türk Kaynaklarına Göre.* Trabzon: Derya Kitabevi, 2006.

Kevorkian, Raymond H. and Paul B. Paboudjan. *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012.

Kouymjian, Dickran. "Van under Mongol, Turkmen, Persian and Ottoman Domination", *Armenian Van/Vaspurakan*. ed. Richard G. Hovannisian. USA: Mazda Publishers, 2000.

Kurt, Yılmaz. *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2020.

"Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları." *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, haz. , Seyit Sertçelik, Haldun Eroğlu, Melek Sarı. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.

Lawson, Edwin D. and Richard F. Sheil. *Armenian Personal Names.* Washington: Central Intelligence Agency, 1975.

Lowry, Heath. *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*. İstanbul: İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Medway Dominic and Gary Warnaby. "What's in a Name? Place Branding and Toponymic Commodification." *Environment and Planning A: Economy and Space.* 46:1 (2014 Jan),153-167.

Nişanyan, Sevan. *Türkiye Kişi Adları Sözlüğü.* İstanbul: Liberus, 2021.

Ongan, Halit. "XV. Yüzyıla Ait Bursa Sicillerinde Geçen Bazı Türkçe Kişi Adları." *Türk Etnografya Dergisi*. 55 (1961 Ocak), 32-36.

"Şer'iye Sicillerinde Geçen Türkçe Kişi Adları." *Türk Etnografya Dergisi*. 52 (1956 Ocak), 92-94.

Polat, Zelkif. "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler'in Sosyo-Ekonomik Yapısından Kesitler." *Yeni Türkiye: Ermeni Meselesi Özel Sayısı* I/60 (2014): 387-405.

Redhouse (Turkısh/ Ottoman-English Redhouse Dictionary. İstanbul: Sev Yayıncılık, 2017.

Ruy Gonzales De Clavijo. *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*. İstanbul: Köprü Kitap, 2016.

Sanjian, Avedis K. *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480, A Source for Middle Eastern History*. Cambridge: Harward University Press, 1969.

Sevim, Ali ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi.* Ankara: TTK, 2020.

Seyfeli, Canan. "İstanbul Ermeni Patrikhanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ek-1* (İstanbul: 2020), 668-671.

Shapiro, Henry. "17. Yüzyıl Osmanlı-Ermeni Sosyal ve Entelektüel Tarihine Aralanan Yeni Bir Pencere: Ermenice Elyazması Kolofonlar." *Toplumsal Tarih*. 265 (2016 Oca),

Shukurov, Rustam. *Bizans Türkleri 1240-1461*. İstanbul: Alfa, 2023.

Shukurov, Rustam. *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*. İstanbul: Kübak, 2016.

Şahin, İbrahim. *Adbilim*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2021.

Terian, Abraham. "The Armenian Ties to Medieveal Trebizod, From Armenian Pontus*." Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities*, Richard G. Hovannisian. California: Costa Mesa, 2009.

Toksoy, Nurcan. *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*. Ankara: Orion Yayınevi, 2007.

Tosun, Miraç. "XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler." Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2013.

Weitenberg, Jos J. S. "Cultural İnteraction in the Middle East as Reflected in the Anthroponomy of Armenian 12th - 14th Century Colophons." *Redefining Christian identity. Cultural İnteraction in the Middle East Since the Rise of Islam,* J. J. Van Gınkel et al.Belgium: Peeters Publishers, 2005.

Wilkinson, Richard. "Contacts Between Armenia and Pontus in The Pre-Christian Period." *Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities,* Richard G. Hovannisian. California: Costa Mesa, 2009.

Yıldırım, Nimet. "Zerdüşt ve Öğretisi." *Doğu Araştırmaları Dergisi*. 3 (2009), 5-24.

Zehiroğlu, Ahmet M. *Trabzon İmparatorluğu, c. 3.* Trabzon: Sena Ofset, 2018.

EKLER

EK-1: Çömlekçi Mahallesinin gümrüğü ve urgancılarının kantariyesinin Ermeni Remiye'ye üç yıllığına mukataaya verildiğine dair. (TŞS defter no. 1819, 125/1.

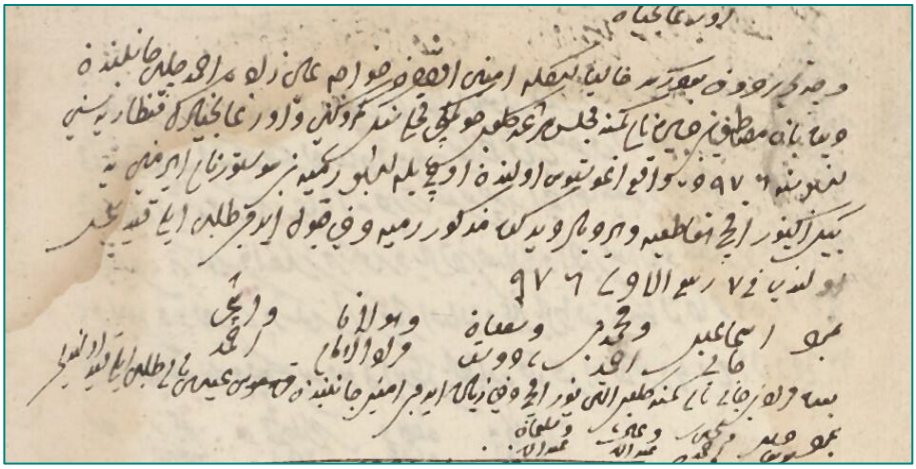
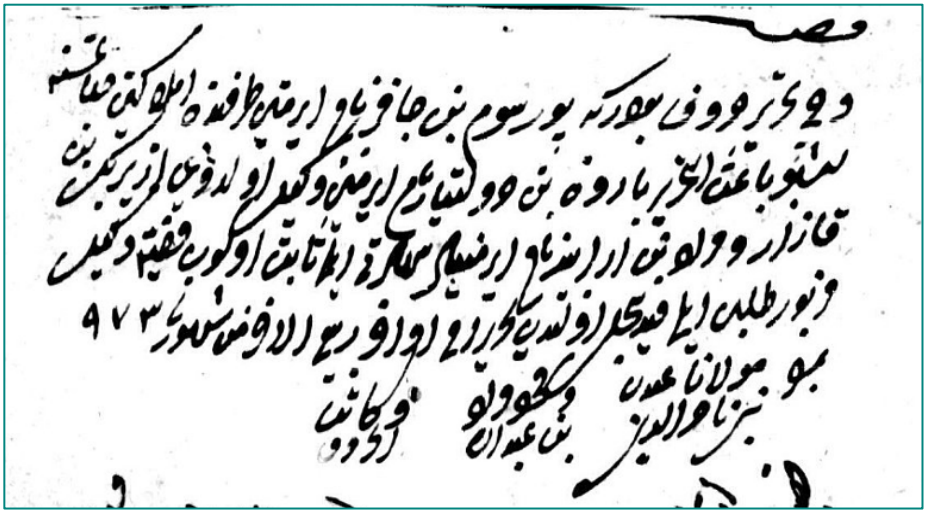
EK-2: Emlak satışı için Ermeniler arasında yapılan vekil tayinine dair (TŞS defter no. 1819, 105/7)